

Pedagogisch kader kindercentra 4 – 13 jaar

Deel 1 Pedagogische kennis / Theorie

Wat hebben kinderen nodig?
Een omgeving die voorziet in de basisbehoeften van kinderen

In opdracht van:
Bureau Kwaliteit Kinderopvang / BKK Utrecht

Geschreven door:
Marianne Boogaard en Ruben Fukkink, Kohnstamm Instituut Amsterdam
Josette Hoex en Liesbeth Schreuder, Nederlands Jeugdinstituut Utrecht

Versie mei 2010

Nederlands
Jeugd
instituut

Inhoudsopgave

Deel I **Pedagogische kennis / Theorie**

	<i>pag.</i>
Inleiding	4
1. Veiligheid en welbevinden	5
Hechting en vertrouwen	
Sensitief en responsief	
Fysieke veiligheid	
Emotionele veiligheid	
Welbevinden	
2. Autonomie en participatie	9
Autonomie	
Beschermen en loslaten	
Wat kan het kind zelf	
Participatie	
3. Spelen en vrije tijd	12
Functies van spel	
Vrije tijd	
Soorten spel	
Spel en leeftijd	
Buitenspelen en bewegen	
Inbreng en toezicht van volwassenen	
4. Leren en ontwikkelen	19
Theorieën over leren en opvoeden	
Ontwikkeling in grote lijnen	
Lichamelijke ontwikkeling	
kinderen van 4 tot 6 jaar	
kinderen van 7 tot 9 jaar	
kinderen van 10 tot 13 jaar	
Cognitieve ontwikkeling	
kinderen van 4 tot 6 jaar	
kinderen van 7 tot 9 jaar	
kinderen van 10 tot 13 jaar	
Sociaal-emotionele ontwikkeling	
kinderen van 4 tot 6 jaar	
kinderen van 7 tot 9 jaar	
kinderen van 10 tot 13 jaar	
Verstoorde ontwikkeling en lastig gedrag	

5. Relaties in de groep	34
De groep als leeromgeving	
Positieve en negatieve groepen	
Jongens en meisjes	
Vrienden en vriendinnen	
Relatiestijlen en rollen	
Invloed van de groep op sociaal gedrag	
Stabiliteit en samenstelling van de groep	
Belang van de groep voor kinderen met probleemgedrag	
Rol van de pedagogisch medewerker in het groepsproces	
6. Samenwerken met ouders	43
Verskillende ouders en opvoedingsstijlen	
Begrip, respect en vertrouwen	
Oudercontacten en ouderinbreng	

Deel I Pedagogische kennis

Inleiding

*Wat hebben kinderen op de buitenschoolse opvang nodig?
Een omgeving die voorziet in de basisbehoeften van schoolkinderen!*

Kinderen hebben hun ouders of opvoeders nodig om te voorzien in hun eerste levensbehoeften en om hen te beschermen tegen gevaar. Ze hebben volwassenen nodig die van hen houden, met hen spelen en praten. Alleen zo voelen ze zich geborgen. Vanuit die veiligheid kunnen ze de wijde wereld gaan ontdekken. Ook in die ontdekkingstocht zijn de volwassenen onmisbaar, van wie kinderen de kunst kunnen afkijken. Door te kijken naar gedrag van volwassenen en hen vragen te stellen, leren kinderen de wereld begrijpen.

Kinderen hebben dus bescherming en houvast nodig. Maar tegelijkertijd hebben kinderen ook autonomie nodig: de ruimte om zelf te ontdekken, zelf te doen en zelf keuzes te maken. Zonder die ruimte ontwikkelen kinderen geen gevoel van competentie.

De grote uitdaging voor opvoeders is om het juiste evenwicht te vinden tussen beschermen en vrijlaten. Bewust toepassen van deze balans is juist in de buitenschoolse opvang een voortdurende afweging.

Voor de Nederlandse kinderopvang heeft Marianne Riksen-Walraven, hoogleraar kinderopvang op basis van eigen en internationaal onderzoek, vier pedagogische basisdoelen geformuleerd.

Kwalitatief goede kinderopvang zorgt voor:

- een gevoel van (fysieke en emotionele) veiligheid
- het bevorderen van persoonlijke competenties van kinderen
- het bevorderen van de sociale competentie van kinderen
- socialisatie en de overdracht van waarden en normen

Bron: Riksen-Walraven, 2004

Basisbehoeften

Er zijn nog meer manieren om basale behoeften van kinderen te onderscheiden. Maslow zegt het zo:

Basisbehoeften van kinderen

- Lichamelijke behoeften
- Behoeftte aan affectie en geborgenheid
- Behoeftte aan veiligheid, duidelijkheid en continuïteit
- Behoeftte aan erkenning en waardering
- Behoeftte aan ontwikkeling en competentie
- Behoeftte om een goed mens te zijn

Bron: *Werken aan welbevinden*, 2001

Deze volgorde is niet willekeurig gekozen. De meest basale behoeften staan bovenaan. Kinderen hebben allereerst voedsel en liefde nodig. Daarna volgen de andere behoeften. Als aan deze

basale behoeften wordt voldaan, ontstaat voor kinderen de ideale situatie om hun potentiële gaven en talenten te ontwikkelen. De basale behoeften komen alle aan de orde in de volgende teksten.

Dit eerste deel van het *Pedagogisch kader kindercentra 4 – 13 jaar* gaan we in op de vraag: Wat hebben kinderen op de bso nodig? We beschrijven zes kennisgebieden die voor het werk van de pedagogisch medewerkers in de groep van direct belang zijn.

- Veiligheid en welbevinden (hoofdstuk 1)
- Autonomie en participatie (hoofdstuk 2)
- Spelen en vrije tijd (hoofdstuk 3)
- Leren en ontwikkelen (hoofdstuk 4)
- De groep (hoofdstuk 5)
- Samenwerken met de ouders (hoofdstuk 6)

1. Veiligheid en welbevinden

Kees (8) en Lennaert (7) zitten in de klimboom. Kees geeft Lennart een speels duwtje en Lenaert geeft een duwtje terug. Ze lachen allebei. Maar toch kijkt Lennaert even om naar Maartje, de pedagogisch medewerker. Is zij in de buurt? Gelukkig staat ze niet ver weg. Mocht het eng worden, dan kan zij hem helpen. Gerustgesteld speelt hij verder.

Een gevoel van veiligheid is de basis voor een voorspoedige ontwikkeling van kinderen. In de buitenschoolse opvang wil een kind zich veilig, prettig en op zijn gemak voelen. De vertrouwde volwassene is daarvoor onmisbaar.

Voor het gevoel van veiligheid zijn de volgende aspecten van belang:

- Hechting en vertrouwen
- Sensitieve en responsieve reactie
- Fysieke veiligheid
- Emotionele veiligheid
- Welbevinden

Hechting en vertrouwen

De meeste kinderen hebben positieve verwachtingen van volwassenen op grond van hun eerdere ervaringen hun ouders en andere opvoeders. Voor jonge kinderen is veilige hechting aan een beperkt aantal personen een noodzakelijke basis voor hun persoonlijkheidsontwikkeling. Als kinderen in de eerste periode van hun leven een goede band opbouwen met hun ouders en andere familieleden en met bijvoorbeeld één of enkele pedagogisch medewerkers in een kinderdagverblijf, dan wordt daarmee een goede basis gelegd voor de relaties die zij later met anderen aangaan.

Kinderen in de buitenschoolse opvang hebben hun eerste hechtingsfase al grotendeels doorlopen. Maar ook op school en in de buitenschoolse opvang moeten zij kunnen vertrouwen op de volwassenen om hen heen. Hier geldt hetzelfde als bij hechting aan de ouders: een goede band met de pedagogisch medewerker geeft kinderen een gevoel van veiligheid en vanuit die veiligheid kunnen zij vervolgens op zoek naar nieuwe ontdekkingen en avonturen. Ze weten immers dat de pedagogisch medewerker zal ingrijpen als er ernstige ongelukken dreigen.

Overigens is niet alleen een goed contact met de pedagogisch medewerker(s) van belang. Kinderen moeten zich ook veilig weten bij de andere kinderen in de groep en het gevoel hebben dat zij 'erbij horen'. Kinderen die elkaar goed kennen, weten wat zij aan elkaar hebben (en wat niet).

Hechtingstheorie

Van IJzendoorn definieert gehechtheid als *de affectieve relatie van het kind met zijn primaire opvoeders*. Die opvoeders worden als sterker en wijzer ervaren en bieden bescherming bij gevaar. Zij vormen de veilige basis voor exploratie van de omgeving. Elk kind heeft een aangeboren behoefte om gehecht te raken. Veilige hechting vindt plaats als kinderen ervaren dat zij hulp kunnen verwachten van de volwassene als zij in de problemen zitten. Zij ontwikkelen een basisvertrouwen in hun omgeving en brengen dit basisvertrouwen mee naar andere situaties en andere volwassenen. Kinderen die niet veilig gehecht zijn, verwachten geen steun van hun omgeving. Zij reageren met agressie of met vermijding op potentieel angstige situaties.

Bron: M.H. van IJzendoorn (2008). Opvoeding over de grens, gehechtheid, trauma en veerkracht.

Sensitief en responsief

Kinderen hebben de behoefte om binding te voelen met de mensen om hen heen. Voor het opbouwen van een goede band tussen een kind en zijn verzorgers, is het belangrijk dat die verzorgers op een adequate manier ingaan op de behoeften van het kind en de signalen die het kind daarover geeft. Het goed kunnen herkennen van de signalen van het kind wordt in de vakliteratuur ook wel 'sensitiviteit' genoemd. Het goed inspelen op de behoeften van het kind heet in het vakjargon 'responsief gedrag'.

Wanneer ouders en verzorgers voldoende sensitief en responsief reageren op een kind, ontwikkelt dat kind vertrouwen in de ouders en verzorgers. Hij vertrouwt erop dat zij hem beschermen. Ook ontwikkelt hij vertrouwen in zichzelf. Hij leert dat zijn signalen – zoals huilen, lachen, weglopen, boos kijken - worden herkend en erkend. De ervaring 'ik kan aan iemand anders duidelijk maken wat ik wil' geeft het kind zelfvertrouwen. De ervaring 'die ander reageert op mij' (door te troosten, terug te lachen, hulp te bieden, aandacht te geven), geeft het kind vervolgens een gevoel van eigenwaarde: 'mijn moeder, vader, oma, leidster vinden het belangrijk dat ik me goed voel, ik ben hun aandacht waard'.

Sensitiviteit en responsiviteit is de belangrijkste basishouding voor elke volwassene die een band wil opbouwen met kinderen – niet alleen als ze jong zijn, maar voor alle leeftijden.

Sensitieve en responsieve reacties op kinderen leiden tot:

- Vertrouwen in de ander
- Zelfvertrouwen
- Eigenwaarde

Fysieke veiligheid

Bij veiligheid gaat het in de eerste plaats om de concrete fysieke veiligheid van kinderen. Ze moeten zich beschermd weten tegen gevaren waarmee zij zelf nog niet kunnen omgaan of in situaties waarvan zij de gevolgen nog niet kunnen overzien. Verantwoordelijk zijn voor de fysieke veiligheid van kinderen houdt bijvoorbeeld in dat de pedagogisch medewerker ervoor zorgt dat zij geen ongelukken krijgen onderweg van de school naar de opvang, tijdens het buitenspelen, bij de activiteiten op de buitenschoolse opvang zelf en bij het eten en drinken.

Emotionele veiligheid

Minstens even belangrijk is de emotionele veiligheid van kinderen: ze moeten zich veilig en vertrouwd kunnen voelen op de buitenschoolse opvang. *"In principe zijn er drie bronnen van veiligheid, namelijk relaties met de leidsters, relaties met andere kinderen en de inrichting van de omgeving"*

stelde Marianne Riksen-Walraven al in 2000 vast in haar oratie.

Essentieel voor het gevoel van emotionele veiligheid is dat kinderen zich gekend en gezien weten door de groepsleiding. Kinderen moeten weten en ervaren dat de pedagogisch medewerkers ervoor willen zorgen dat hen niets naars overkomt. Om die reden is het bijvoorbeeld zinvol als pedagogisch medewerkers een kind regelmatig bij de naam noemen en laten merken dat zij zien wat hij aan het doen is. Een persoonlijk gesprekje met het kind over thuis – zijn broertje of zusje, zijn huisdier - en over zijn vriendjes en vriendinnetjes in de groep past daar goed bij. Een kind dat merkt dat een pedagogisch medewerker weet wat hij graag doet, met wie hij graag speelt, waar het moeite mee heeft en op welke manier het daarbij het liefst wordt geholpen, en wanneer het liever met rust wordt gelaten, voelt zich geborgen. In situaties waarin een kind zich bang, verdrietig, boos of eenzaam voelt, is het van belang dat het ervaart dat de pedagogisch medewerker daarop let en er iets aan doet.

Maar emotionele veiligheid is niet alleen een kwestie van persoonlijke contacten tussen de pedagogisch medewerkers en de kinderen. Ook de aanwezigheid van leeftijdgenoten aan wie de kinderen gehecht zijn, vrienden dus, kan bijdragen aan een gevoel van veiligheid, evenals een positieve sfeer in de groep. Onveiligheidsgevoelens van kinderen komen vaak voort uit angst voor andere kinderen, buitengesloten of gepest worden. En een belangrijk deel van hun veiligheid en welbevinden vinden zij in een positieve groeps sfeer waar ruimte is voor ieder kind. In hoofdstuk 5 *Relaties in de groep* (deel I), en in hoofdstuk 11 *Organisatie van de groep* (deel III) gaan we daar verder op in.

Tot slot kan ook de inrichting van de ruimte bijdragen aan een gevoel van geborgenheid. “Met aandacht voor akoestiek, licht, kleur en indeling van de ruimte is heel veel te bereiken” als je een veilige sfeer voor kinderen wilt scheppen, schrijft Marianne Riksen-Walraven (2000: 14). In hoofdstuk 13 *Binnen- en buitenruimte* (deel III) en in *Dagelijks werk* (deel IV) staan komt het indelen en inrichten van de ruimte verder aan de orde.

Welbevinden

Een kind dat zich fysiek en emotioneel veilig voelt in zijn omgeving, voelt zich daar prettig en op zijn gemak. In de buitenschoolse opvang wordt de term ‘welbevinden’ gebruikt om dat gevoel uit te drukken. Welbevinden is een algemeen positieve toestand waarin het kind verkeert. Pedagogisch medewerkers zien vrij snel of een kind in hun groep zich prettig voelt of juist niet. Ze zien dit aan het gedrag van het kind en aan zijn stemming. Een kind dat zich prettig en op zijn gemak voelt, is vooral levenslustig, actief en ontspannen. Het staat open voor anderen en heeft zelfvertrouwen. En wie zich goed in zijn vel voelt, kan bezig gaan met het ontplooiën van zijn talenten. Niet alles gaat vanzelf, ook kinderen die zich goed voelen, lopen weleens tegen problemen of frustraties aan. Maar zij zijn dan weerbaar en energiek genoeg om zelf tot een oplossing te komen. Kinderen die zich onprettig en niet op hun gemak voelen, zijn meer passief, lusteloos of juist druk en ongeconcentreerd.

De zeven kenmerken van welbevinden

- Open
- Nieuwsgierig
- Levenslustig
- Tevreden
- Ontspannen
- Zelfvertrouwen
- Evenwichtig

Bron: Balledux, M. (2005) Werken aan welbevinden; evalueren door observeren.

In veel centra voor buitenschoolse opvang wordt het welbevinden van kinderen regelmatig geobserveerd. Daarvoor zijn observatielijsten als hulpmiddel beschikbaar of bespreekt men het gedrag van kinderen aan de hand van video-opnames. Natuurlijk is het welbevinden van een kind ook een belangrijk onderwerp voor gesprekken met kinderen en hun ouders. Zie hiervoor hoofdstuk 15 *Observeren en volgen* (deel III).

Voor een kort filmpje over welbevinden van kinderen (van 0 tot 4) in Vlaanderen zie:

<http://www.kindengezin.be/Professioneel/Kinderopvang/Jevangtalkinderenop/Kwaliteitspaginas/zikovofilmwelbevinden.jsp>

Met het opgroeien van kinderen verandert de manier waarop ouders en pedagogisch medewerkers zorgen voor hun veiligheid en welbevinden. Kinderen worden steeds autonomer. Daarover gaat het volgende hoofdstuk. Sensitiviteit en responsiviteit staan daarin centraal, en altijd gaat het om de juiste balans tussen beschermen en loslaten.

Het eerste pedagogische basisdoel van de opvoeding van kinderen in gezin en kinderopvang:

1. Veiligheid: een veilige basis, een 'thuis' waar kinderen zich kunnen ontspannen en zichzelf kunnen zijn.

“Het bieden van veiligheid is de meest basale doelstelling voor alle vormen van kinderopvang en zou ook verreweg het zwaarst moeten wegen bij het beoordelen van de pedagogische kwaliteit ervan. In de gezinspedagogiek is ‘veiligheid’ synoniem met een ‘veilige gehechtheidsrelatie met de primaire opvoeder(s)’. In het kader van de basisdoelen verdient de meer algemene term ‘veiligheid’ de voorkeur om aan te geven dat er meer factoren zijn die kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van een gevoel van veiligheid dan alleen de kwaliteit van de omvang met volwassen opvoeders. (...) Het bieden van veiligheid is van primair belang, niet alleen omdat het bijdraagt aan het welbevinden van de kinderen nu, maar ook omdat een onveilig klimaat het realiseren van de andere pedagogische doelstellingen in de weg staat.”

Bron: Riksen-Walraven, M. (2000). Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang. (Oratie, UvA)

2. Autonomie en participatie

“Mogen wij alleen naar buiten?”, vragen Raymond, Timo en Lieke (9 jaar oud)? Petra denkt even na. “Zien jullie wel dat het regent?” Dat geeft niet, wij hebben het zo warm hier en er is hier niks te doen”. “Wat gaan jullie buiten doen dan? Raymond, Timo en Lieke kijken elkaar even aan. Daar hadden ze nog niet over nagedacht. “Nou gewoon even voetballen”. “Oké jongens, neem de bal mee en als jullie in de plassen gaan springen, doe dan eerst je laarzen even aan. Komen jullie om half vijf weer terug om iets te drinken? Ik tik wel op het raam als je binnen moet komen.” “Ik geloof dat ze zich een beetje vervelen”, zegt Petra tegen haar collega, “Zullen we weer eens het activiteitenplan met de grote kinderen bespreken?”

Autonomie

Voor de ontwikkeling van kinderen is het belangrijk dat opvoeders hen de kans geven om dingen zelf uit te proberen en om van die eigen ervaringen te leren. In de pedagogiek gaat het er om dat ‘zelf doen’ en ervaren dat je iets ‘zelf kunt’, bijdraagt aan de ontwikkeling van autonomie. Uiteindelijk moeten kinderen opgroeien tot autonome volwassenen: zelfstandige, verstandige mensen die de consequenties van hun eigen gedrag overzien en zich verantwoordelijk voelen voor hun eigen daden.

Kinderen hebben van nature de behoefte om hun omgeving te onderzoeken, om te experimenteren en om de vaardigheden die zij daarvoor nodig hebben te ontwikkelen. Ook de behoefte om dingen zelf te doen en daarin succes te ervaren, hoeft kinderen niet te worden aangeleerd. Wat een kind nodig heeft zijn ouders, leerkrachten en pedagogisch medewerkers die laten zien dat zij vertrouwen hebben in wat hij zelf al kan. Het vertrouwen van volwassenen helpt een kind bij het ontwikkelen van vertrouwen in eigen kunnen, zelfvertrouwen. Wie vertrouwen heeft in zichzelf, durft weer verdere stappen te zetten in het verkennen van de wereld om zich heen, en dat is een belangrijke motor voor de ontwikkeling van kinderen.

Van opvoeders vraagt het dat zij sensitief en responsief kunnen en willen zijn in hun contact met kinderen. Sensitief en responsief betekent: de signalen van een kind opvangen en er adequaat op reageren. Dat kan ook betekenen dat het soms beter is dat een opvoeder zich even niet met een kind bemoeit als het bezig is om iets uit te proberen. Sensitieve opvoeders ‘zien’ op zo’n moment echter wel waarmee het kind bezig is en bieden hulp als het dreigt vast te lopen. Als het lukt, geven zij een compliment. Als het nog te moeilijk blijkt om helemaal zelf te doen, tonen zij begrip en een aanmoedigende houding: *“Het is ook moeilijk om tot helemaal boven in het klimrek te komen, maar als je het de volgende keer probeert, kom je vast al een stukje verder.”*

Balans tussen beschermen en loslaten

Pedagogisch medewerkers hebben de zorg voor fysieke en emotionele veiligheid, maar geven ook gelegenheid tot zelfstandig, autonoom handelen. Daarmee wordt een beroep gedaan op de balans die opvoeders weten te vinden tussen het beschermen en loslaten. Beschermen is goed; teveel van een kind overnemen niet. Een kind moet kunnen oefenen, zijn eigen grenzen mogen verkennen, zelfvertrouwen ontwikkelen en weten dat ook anderen waarderen wat het kan en doet.

Als kinderen te veel beschermd worden, krijgen ze geen gelegenheid om zelf te leren om op te letten, risico’s in te schatten en te vermijden. Hoe ouder de kinderen worden, hoe beter zij dat kunnen. Zowel vanwege een betere rijping (motorisch en verstandelijk) als vanwege meer ervaring. Leren om zelf ongelukken te vermijden is ook afhankelijk van het karakter van een kind. Voor impulsieve kinderen is het moeilijker om een riskante situatie vooraf te goed overdenken dan voor anderen. Angstige kinderen moeten juist leren welke risico’s zij wél kunnen nemen.

Als er altijd wel een volwassene aanwezig is, kan een kind zich angstig of onveilig gaan voelen in

situaties zonder toezicht. Hij krijgt geen gelegenheid om te ervaren dat het zonder zijn ouders, of zonder de pedagogisch medewerker ook goed kan gaan. Als opvoeders bij elk conflict of probleem ingrijpen, leert een kind niet hoe hij zelf zijn ruzies of problemen kan oplossen. Maar overschatting van een kind en loslaten zonder hulp is ook niet goed. Als je er te makkelijk van uitgaat dat het kind alles zelf moet kunnen en het kind faalt steeds weer, dan lukt het hem niet om zelfvertrouwen op te bouwen. Dan kan het angstig of gefrustreerd raken en nieuwe uitdagingen gaan vermijden. Om bij het eerdere voorbeeld aan te sluiten: een kind dat telkens uit het klimrek valt en zich pijn doet, geeft het op een bepaald moment op. Toch zal het voor zijn motorische ontwikkeling moeten leren klimmen en klauteren. Het is de taak van de opvoeder om hem daarbij te begeleiden.

Wat kan het kind zelf?

Inschatten van wat een kind zelf kan, is een belangrijke vaardigheid van de pedagogisch medewerker. Kinderen kunnen enorm verschillen in wat zij aankunnen. Sommige kinderen kennen zichzelf daarin erg goed: ze weten wat ze al kunnen en wat nog niet. Er zijn ook kinderen die de neiging hebben zichzelf te overschatten. Voor hen is het nodig dat een opvoeder hen beschermt door hen af te remmen of door hen te vragen stil te staan bij wat er mis zou kunnen gaan: “Als je nu straks op dat dak zit, hoe kom je er dan weer af?”.

Andere kinderen zijn voorzichtiger van karakter, en hebben juist veel aan wat extra aanmoediging: “Toe maar, je kunt het wel!”. De inschatting van de benodigde bescherming is gebaseerd op leeftijd, maar ook op andere (karakter)eigenschappen van het kind.

Een tweede belangrijke vaardigheid is het bieden van adequate hulp om een probleem de baas te worden: niet te veel en niet te weinig. Door oefenen en eigen grenzen verkennen, ontwikkelt het kind zelfvertrouwen. Waardering voor wat hij kan en doet, ook als het niet meteen lukt, helpt hem om verder te gaan. En bij moeilijke taken kan het een goede strategie zijn om de taak in kleine stukken op te knippen die één voor één wel ‘te behappen’ zijn voor het kind. (Bij moeilijke puzzels bijvoorbeeld door eerst de ‘kantstukjes’ te sorteren en de rand leggen, en dan pas de rest van de stukjes te leggen). In het kader hieronder staat een voorbeeld over omgaan met het verkeer, maar er zijn heel veel andere situaties waarop je dezelfde principes kunt toepassen: timmergereedschap leren gebruiken bijvoorbeeld of omgaan met conflicten met andere kinderen.

Omgaan met verkeer

Kinderen van vier, vijf en zes jaar zul je bij voorkeur hand in hand, twee aan twee, en naast of achter jou aan over straat laten gaan: ze blijven in de groep bij elkaar. Soms mogen ze al een stukje vooruitlopen, maar dan zijn er vaste punten waar zij even moeten wachten zodat zij in elk geval binnen het gezichtsveld van de pedagogisch medewerker blijven. Bij oversteekplekken vraagt de pedagogisch medewerker dan meestal aan de kinderen: “komt er iets aan, of kunnen we veilig oversteken.” En ze geeft zelf het voorbeeld. Zo leren de kinderen om het verkeer ook zelf in te schatten.

Kinderen die iets ouder zijn, zeven, acht of negen jaar, kunnen al meer vrijheid krijgen, maar zullen nog niet zonder toezicht een drukke weg mogen oversteken. Kinderen van tien jaar en ouder kunnen vaak zelf door het verkeer vanuit school naar de buitenschoolse opvang gaan. Bij kinderen van deze leeftijd bespreken pedagogisch medewerkers en ouders meestal samen of het kind de verantwoording aankan. Gebruikelijk is dat zij dan schriftelijk de afspraak vastleggen dat het kind zelfstandig naar de buitenschoolse opvang komt en hoe laat hij uiterlijk daar moet arriveren. Ouders en kind ondertekenen dat. Kinderen die nog onvoldoende inzicht in het verkeer hebben, of die te impulsief zijn, die laat je niet alleen gaan.

De verantwoordelijkheid voor de veiligheid van de kinderen op straat ligt bij de pedagogisch medewerker. Maar diezelfde pedagogisch medewerker heeft als opvoedingsdoel dat kinderen leren zich zonder begeleiding van een volwassene in het verkeer veilig te gedragen. Kinderen krijgen daarom de ruimte om te oefenen met dat veilige

gedrag en die zelfstandigheid. Verreweg de meeste kinderen zijn trots over het feit dat hun ouders en de pedagogisch medewerkers vinden dat zij al zo groot zijn dat zij 'zelf mogen oversteken', en dat helpt enorm om extra voorzichtig te zijn. 'Kijk eens hoe goed ik dat al kan!' lijken ze te vragen. En een compliment als het goed is gelukt, helpt hen om het ook de volgende keer weer zo goed te doen.

In de zorg voor autonomie van een kind doet de pedagogisch medewerker dus drie dingen:

- beschermen tegen gevaar en pijn
- leren omgaan met risico en moeilijke situaties
- stimuleren om zelfstandig te opereren op het niveau dat het aankan

Participatie

Kinderen ontwikkelen zich niet alleen door hen gelegenheid te bieden om autonoom en zelfstandig te worden. Voor hun ontwikkeling is even belangrijk dat zij mogen meedoen in de volwassen wereld en samen met 'grote mensen' mogen nadenken over problemen en oplossingen in hun omgeving. Op die manier leren kinderen dat hun zienswijze voor anderen belangrijk is, en dat hun mening telt. Zeker zo belangrijk is het dat een kind ook leert dat de mening van een ander kind telt. Door eigen en andermans argumenten en belangen uit te wisselen, leren kinderen om hun gedachten onder woorden te brengen. Hierdoor ontstaan gesprekken die tot nadenken stemmen. Het helpt een kind om zich te leren inleven in de belangen van anderen. Door het gezamenlijk gesprek als 'leermoment' centraal te stellen, ontwikkelen –ook jonge- kinderen belangrijke persoonlijke en sociale vaardigheden. De verzamelnaam voor dit gezamenlijk nadenken en uitwisselen is 'participatie'.

Participatie is een basishouding. Het betekent niet alleen dat kinderen hun mening mogen geven en daarin serieus genomen worden. Maar ook dat zij daadwerkelijk verantwoordelijkheid krijgen over beslissingen –op een niveau dat zij aankunnen- in de buitenschoolse opvang. Door participatie ervaren kinderen dat zij invloed kunnen hebben, waarbij altijd rekening gehouden moet worden met anderen.

Kinderparticipatie kan niet zonder de hulp en leiding van de volwassene. De volwassene creëert de gelegenheid voor kinderen om te participeren en leert hen hoe zij dat dan kunnen doen. Een kind leert participeren met vallen en opstaan, gewoon door het te doen en te ervaren hoe het uitwerkt.

Een belangrijke voorwaarde voor participatie is dat het kind over informatie beschikt om een mening te kunnen vormen. Waar gaat het over, wat kunnen we beslissen? De pedagogisch medewerker geeft die informatie, aangepast aan de leeftijd van de kinderen.

En ook discussiëren moet je leren. De pedagogisch medewerker moet duidelijk maken hoe de spelregels van het gesprek zijn: spreektijd bewaken, luisteren naar elkaar, beurt wisselen, stemvolume beheersen, etcetera. Het inschatten wat een kind aankan in concentratieduur en gesprekstechniek is ook hier een belangrijke vaardigheid.

Pedagogen over participatie

Micha de Winter, hoogleraar Pedagogiek aan de Universiteit van Utrecht, is een vurig pleitbezorger van participatie voor jonge kinderen vanuit een pedagogisch perspectief.

Participeren moet je al op jonge leeftijd leren, anders kun je niet verwachten dat kinderen dat later opeens vanzelf kunnen. Participeren in de vorm van meedenken en meebeslissen betekent dat een kind moet leren om goede vragen te stellen. Maar ook moet leren luisteren naar de mening van anderen. En hij moet leren overleggen en samen besluiten te nemen. Micha de Winter wil participatie niet gebruiken om beter aan wensen van kinderen te

voldoen, maar als middel om serieuze dialogen aan te gaan.

Janush Korczak vindt participatie een uiting van respect voor kinderen. Hij ging daarin heel ver. De kinderen in zijn weeshuis liet hij zelfstandig vergaderen, om zonder bemoeienis van de volwassenen problemen te bespreken en zelf de verantwoordelijkheid te nemen voor de oplossingen. Het fenomeen kindervergadering of kinderraad had hij al vroeg ingevoerd.

Het betrekken van kinderen bij beslissingen die hen aangaan, is ook een recht van kinderen – vastgelegd in de verklaring van de Rechten van het Kind.

Bron: Micha de Winter (1995). Kinderen als medeburgers: Kinder- en jeugdparticipatie als maatschappelijk opvoedingsperspectief.

Een gevoel van veiligheid en welbevinden, maar ook het ervaren van autonomie en mogelijkheden voor participatie zijn voor elk kind voorwaarden om zich te kunnen ontwikkelen.

3. Spelen en vrije tijd

Sanne (8), Eric (7) en Jolien (6) duikelen rondom de rekstok. Sanne en Eric proberen of ze het ook kunnen met een zwaaiende rekstok en het lukt ze. Opgelucht dringen ze aan bij Jolien: “Nou jij!”. Jolien durft niet. Samira, de pedagogisch medewerker ziet Jolien aarzelen en komt dichterbij. “Wat is er Jolien? Wil je dat ik je met iets help?” En dan durft Jolien opeens toch: zonder hulp van Samira, maar wel met een veilig gevoel omdat ze vlakbij is. Sanne, Eric en Jolien blijven nog een tijdje oefenen met hun nieuwe kunsten.

Spelen en leren zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, zeker in de vrije tijd van kinderen. Kinderen leren door te spelen. In dit hoofdstuk gaat het over spelen. Leren en ontwikkelen komen in hoofdstuk 4 aan bod.

De functie van spel

Spelen is een aangeboren behoefte van mensen. Kinderen proberen altijd te gaan spelen, zelfs op de meest onmogelijke plekken. Belangrijk is dat volwassenen de kinderen genoeg tijd en ruimte te geven om te spelen. Tijdens intensief spel vergeten kinderen vaak alles om zich heen en gaan helemaal op in hun spel. Spelen is in de eerste plaats belangrijk vanwege het plezier wat kinderen hebben, maar daarnaast ook nog om een aantal andere redenen. “Geen kind speelt om zich te ontwikkelen”, schrijft Marianne de Valck in het ‘Speelboek’, “maar dat neemt niet weg dat spelen op allerlei manieren bijdraagt aan de ontwikkeling van een kind”.

Via fantasiespel of rollenspel verwerken kinderen de dingen die zij dagelijks beleven. Door na te spelen wat zij hebben gezien of meegemaakt, kunnen ze de gebeurtenissen beter begrijpen. Kinderen die op televisie oorlogsbeelden zien, gaan dat naspelen. Hetzelfde geldt voor lichtere onderwerpen zoals winnaar op de Olympische Spelen of de beslissende goalmaker tijdens het wereldkampioenschap voetbal. Het rollenspel vader-en-moedertje, een baby erbij, favoriete televisieprogramma’s of beroepen, dat zie je allemaal terug in het spel van kinderen. Het is hun manier om greep te krijgen op de wereld van de grote mensen; om alvast een beetje mee te doen.

Spel is ook: rennen, springen, klimmen, dansen, tikkertje, verstoppertje, voetbal. Bewegen dus. Ook dat doen kinderen vooral omdat ze het fijn vinden om te doen. Maar tegelijkertijd draagt het bij aan

hun motorische ontwikkeling. Ze worden er sterker en soepeler van, en behendiger. Ze oefenen hun spieren en hun coördinatie. Om een bal goed te kunnen vangen moet je immers je ogen en handen goed kunnen laten samenwerken. Bewegen helpt kinderen om hun energie op een gezonde manier te gebruiken. En zeker op de buitenschoolse opvang, na een hele dag school, is dat soms hard nodig.

Spelen heeft verder een belangrijke functie in het sociale leren van kinderen. Door samen te spelen oefenen ze ook, liefst zonder directe hulp van de volwassene, in sociale relaties. In hun vrije spel zijn de kinderen de baas. Ze leren om rekening te houden met de wensen van een ander kind en om conflicten op te lossen. Het is daarom belangrijk dat kinderen ook kunnen spelen zonder dat de volwassene erbij is. Door het spelen van bijvoorbeeld gezelschapsspellen, teamsporten en competities leren kinderen ook omgaan met winnen en verliezen en met regels en afspraken: houd je je eraan, of niet? Spreek je ze samen af, bedenk je eigen regels? Wat is sportief gedrag? Wat betekent het om deel uit te maken van een team? Ook dat past goed in hun sociale ontwikkeling.

Spelen is leren, hoor je vaak. En dat is ook zo. Kinderen die zich veilig en tevreden voelen hebben de ruimte om op onderzoek uit te gaan in hun omgeving. Ze gaan dingen bouwen of in elkaar puzzelen. Ze ontwikkelen via dit soort constructiespel meteen hun ruimtelijk inzicht: wat past wel, wat niet, wat blijft staan, wat valt om? Ook het verzamelen en onderzoeken van bijvoorbeeld stenen en kleine beestjes hoort daarbij. Dit onderzoekend ontdekken wordt in de vakliteratuur ook wel 'exploratief spel' genoemd. Door goed te kijken, te voelen en uit te proberen wat er met al die dingen kan, doen kinderen kennis op over vormen en kleuren, over stevige en minder stevige constructies, over de natuur.

Tekenen en knutselen, maar ook muziek en andere creatieve activiteiten worden misschien door volwassenen wat minder snel als spel beschouwd. Toch is ook 'beeldend' bezig zijn voor kinderen gewoon 'spelen': spelen met kleur, geluid, gebaren. Op al die manieren kunnen zij, eigenlijk net als in fantasiespel, ervaringen verwerken. En zo ontwikkelen zij natuurlijk meteen hun creatieve talenten. Ook het bespreken van kunstobjecten tijdens museumbezoek of onbekende gereedschappen roept bij een kind allerlei associaties op en zet aan tot eigen creativiteit.

Themaproject China

Na de Olympische Spelen in China gingen kinderen op een buitenschoolse opvang aan de slag met het thema 'China'. Iedereen mocht één idee inbrengen over iets dat met China te maken had. Ter inspiratie hadden twee kinderen bij de bibliotheek een hele stapel boeken over China gehaald. Zo ontstond een lange lijst van 20 verschillende doe-dingen. Het heeft ruim een half jaar geduurd voordat alle ideeën van de lijst waren uitgevoerd. Maar toen mochten alle ouders, broertjes en zusjes, opa's en oma's komen kijken. Een heel weekend was de buitenschoolse opvang omgebouwd tot China. De kleuters hadden een lange Chinese Muur gebouwd van zelfgebakken steentjes, een groepje had een spannende drakenoptocht gemaakt waarin ze zelf 'de draak' waren. Anderen hadden lampionnen geknutseld die echt konden branden. Er waren Chinese theekopjes gebakken en beschilderd, echte kimono's genaaid en hapjes gemaakt die je alleen met stokjes mocht eten. En er was een toneelstuk waarin kinderen hun zelfgemaakt maskers en kostuums gebruikten in een zelfbedacht Chinees verhaal. Alle kinderen, van 4 tot 12 jaar, hadden geleerd dat hun idee iets moois had opgeleverd en dat ze samen aan iets prachtigs hadden gewerkt. Ze hadden leren schilderen, bakken, knutselen, metselen, koken. En vooral hadden ze veel gespeeld, plezier gehad en geleerd.

Kinderen houden van vrij spel, en van spelen met elkaar. Maar ze doen ook graag mee aan georganiseerde en door volwassene geleide activiteiten, zeker als die aansluiten bij hun interesses.

Kinderen in de schoolleeftijd ontwikkelen graag hun talenten en vaardigheden, liefst samen met leeftijdgenootjes. Vrij spel en gestructureerde activiteiten zijn beide belangrijk. De buitenschoolse opvang zorgt er in zijn programmering voor dat beide soorten spel aan bod kunnen komen.

Spelen is:

- plezier
- verwerken en begrijpen
- oefenen
- sociale relaties
- bewegen
- cognitieve ontwikkeling
- onderzoeken en ontdekken
- creativiteit
- vrij spelen en gestructureerde activiteiten

Er zijn verschillende soorten spel, zoals:

- rollenspel of fantasiespel
- bewegingsspel
- exploratief spel
- constructiespel
- creatief (beeldend) spel
- regelspel
- competitiespel

Spelen en vervelen

Buitenschoolse opvang vindt plaats in de vrije tijd van kinderen. Tot hun vierde jaar spreek je bij kinderen eigenlijk nog niet over vrije tijd. Maar zodra ze naar school gaan wordt dat anders. Dan krijgen kinderen een verdeling van hun dag in 'werktijd' en 'vrije tijd'. Vrije tijd is dan de tijd na school of in hun vakanties.

Vrije tijd staat voor rust, ontspanning, eigen keuzes maken, initiatieven nemen, en eigen interesses volgen. Kinderen willen in hun vrije tijd zelf bepalen wat zij gaan doen. Zelf kiezen wat je gaat doen en zelf bepalen wanneer je ermee stopt. Kiezen met wie je speelt of dat je liever alleen speelt. Dat zijn de belangrijkste aspecten van vrije tijd voor kinderen.

Ook het spelen zonder direct toezicht van een volwassene is één van de charmes van de vrije tijd voor kinderen. Leeftijdgenoten spelen een belangrijke rol. In je vrije tijd maak je vrienden, vaak op basis van gemeenschappelijke interesse.

Vrije tijd is niet per definitie alleen maar leuk. Soms verveelt een kind zich: hij is klaar met zijn spel en weet (nog) niet wat hij zal hierna gaan doen. Verveling kan een belangrijke pedagogische waarde hebben voor kinderen. Het kan dienen als overbrugging naar een nieuwe activiteit. Het is voor het kind een rustperiode waarin hij even verwerkt waar hij mee bezig was en nadenkt over het volgende. Of het is een vervelende periode waarin hij zelf initiatief moet nemen om eruit te komen.

Vrije tijd is:

- zelf kiezen
- eigen interesses volgen
- geen bemoeienis van volwassenen
- je mogen vervelen
- initiatief nemen

Recht op vrije tijd

De staten erkennen het recht van het kind op rust en vrije tijd, op deelneming aan spel en recreatieve bezigheden passend bij de leeftijd van het kind, en op vrije deelneming aan het culturele en artistieke leven.

Artikel 31 Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (1989)

Ideeën van Marianne de Valck

Marianne de Valck –spel- en speelgoeddeskundige - heeft duidelijke ideeën over de buitenschoolse opvang. In de buitenschoolse opvang moet je spelen, en spelen is zowel leuk als goed voor kinderen.

Zij signaleert dat kinderen minder lang en minder vaak met hun speelgoed spelen. Maar ook dat de inventiviteit van hun spel is achteruitgegaan. Er is volgens haar een gebrek aan tijd, ruimte en speelmogelijkheden in onze huidige maatschappij. In de buitenschoolse opvang kunnen we deze trend keren. “Pedagogisch medewerkers hebben een belangrijke rol bij de invulling van het spelen. Door de keuze van materialen, maar ook door dingen *niet* aan te bieden die weinig waardevols toevoegen. Speelgoed dat maar op één manier gebruikt kan worden, zou zij op de buitenschoolse opvang niet snel aanschaffen. Overigens moeten kinderen bij die beslissingen betrokken zijn. Want soms zien kinderen veel meer mogelijkheden in het speelgoed dan volwassenen. Kijk dus goed naar hoe kinderen het speelgoed gebruiken”, vindt De Valck.

Bron: interview met Marianne de Valck (2009), www.pedagogischkader.nl

Spelen en leeftijd

In het *Pedagogisch kader kindercentra 4 – 13 jaar* maken we onderscheid in drie leeftijdscategorieën: 4 t/m 6 jarigen, 7 t/m 9 jarigen en 9 t/m 12 jarigen. De reden voor deze indeling staat beschreven in hoofdstuk 4 *Leren en ontwikkelen*.

De spelinteresse van kinderen uit deze drie leeftijdsgroepen is erg verschillend. Denk daarbij ook nog aan het verschil tussen jongens en meisjes met eigen spel op een bepaalde leeftijd, zoals knikkeren, vliegeren of touwtje springen. De buitenschoolse opvang is er voor al deze verschillende kinderen in de leeftijd van 4 tot 13 jaar. Dat betekent dat het nodig is om zowel in de inrichting, als in de keuze voor spelmaterialen rekening te houden met al die verschillende behoeften van jonge en oudere kinderen.

Marianne de Valck omschrijft de spelinteresses als volgt:

- *4 t/m 6 jarigen* houden van structuur, regels, zekerheid en herhaling. Het speelgoed is het uitgangspunt van hun activiteiten, de spelregels zijn een gegeven dat zij niet ter discussie stellen. Winnen of slagen is geluk hebben, verliezen of falen hoort erbij. Het kenmerk van het spelen van jonge kleuters (4 jaar) is herhalen en inoefenen. Voor kleuters van 5 en 6 jaar is het kenmerk: tonen van wat ze kunnen en gedaan hebben. Voor kleuters kun je kringspelletjes doen of gymnastiek-spelletjes, allemaal met veel eigen initiatief ingebouwd en veel vrije keuze. Met kleuters maak je een vogelhuisje omdat dat zo leuk is voor de vogels. De techniek van het maken is helemaal niet belangrijk

- *7 t/m 9 jarigen* zijn sterk op elkaar gericht. De groep is uitgangspunt voor wat er gespeeld wordt. In de groep heerst competitie. Jongens en meisjes spelen wel met elkaar maar vaak zoeken ze ook hun eigen seksegenoten op. Regels zijn niet vaststaand maar worden door speelgenootjes zelf opgesteld en naar believen veranderd. Middenbouwers moet je uitdagen om zelf dingen uit te vinden. Ze willen ontdekken en uitproberen. Middenbouwers willen graag met echt materiaal bezig zijn (gereedschap, koken). Een speurtocht of zoek de verschillen zijn geschikte spelletjes voor hen. Een eigen ontwerp maken voor een vogelhuis, daarna in elkaar zetten, echt gereedschap.
- *10 t/m 12 jarigen* vinden elkaar op interessegebieden: de sportjongens, de computernerds, de optutmeisjes, de natuurvorsers. Zij zijn niet zozeer gericht op de groep als totaal maar vooral op de gemeenschappelijke interesse. Je ziet nu ook duidelijk kinderen die alleen bezig willen zijn. Zij willen vooral met de pedagogisch medewerker praten en nieuwe dingen horen. Bij het maken van een vogelhuisje, zijn zij geïnteresseerd in informatie over vogels.

De verschillende spelinteresses hebben niet alleen gevolgen voor de inrichting en de materialen, maar ook voor de rol van de pedagogisch medewerkers. En voor de inspraak en medezeggenschap van kinderen. Ook de mate van toezicht die kinderen nodig hebben, verandert met de leeftijd.

Het belang van buitenspelen en bewegen

Kinderen in de basisschoolleeftijd zitten een groot deel van de dag op school. Af en toe is er speelkwartier of gymles, maar meestal *zitten* ze, ook letterlijk. Kinderen hebben beweging nodig en frisse lucht. Als dat op school niet gebeurt, moet dat in elk geval wel na schooltijd op de buitenschoolse opvang kunnen. Uit onderzoek naar opvattingen over kwaliteit van buitenschoolse opvang (Boogaard, Fukkink en Felix, 2008) komt naar voren dat iedereen het van groot belang vindt dat er op de buitenschoolse opvang gelegenheid is voor buitenspelen en bewegen. Uit ander onderzoek blijkt dat veel kinderen en jongeren in Nederland te weinig beweging krijgen.

Het belang van bewegen voor de gezondheid

Bewegen heeft veel positieve effecten op gezondheid en welbevinden. Bekend is dat een groot deel van de Nederlandse jeugd de aanbevolen hoeveelheid beweging per dag niet haalt. Naast min of meer directe gevolgen als overgewicht kan dit tekort aan beweging op langere termijn nadelige gevolgen hebben voor de gezondheid. Uit epidemiologisch onderzoek blijkt dat te weinig lichaamsbeweging de kans op het vroegtijdig krijgen van hart- en vaatziekten, diabetes mellitus, osteoporose en colonkanker verhoogt.

Het belang van bewegen door de jeugd ligt niet alleen in het voorkomen van overgewicht en daaraan gerelateerde aandoeningen. Er zijn verschillende studies die aantonen dat mensen die in hun jeugd actief zijn geweest, een grotere kans hebben om later dat sportieve gedrag te continueren. Stegeman stelt op basis van literatuuronderzoek vast dat sport en bewegen op school de potentie heeft om bijdragen te leveren aan de algemene opvoeding en ontwikkeling van kinderen en jongeren, dus niet alleen op het fysieke domein maar ook ten aanzien van de ontwikkeling van de leefstijl en de cognitieve, affectieve en sociale ontwikkeling. Ook de schoolprestaties zouden via verhoogde concentratie en aandacht positief beïnvloed worden door bewegen.

Een groot deel van de jeugd beweegt te weinig

Volgens de Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB) zouden jongeren van 4 tot en met 18 jaar dagelijks minimaal één uur tenminste matig intensieve lichamelijke activiteit (...) moeten uitvoeren, waarbij de activiteiten minimaal twee maal per week gericht zijn op het verbeteren of handhaven van lichamelijke fitheid (kracht, lenigheid en coördinatie). In de praktijk blijkt dat veel jongeren niet aan deze norm voldoen. Van de kinderen van

4 tot 11 jaar beweegt slechts een derde deel genoeg, vooral kinderen in achterstandswijken van de grote steden krijgen veel te weinig lichaamsbeweging.

Bron: Wieringen, J. van (2009). Standpunt Bewegestimulering door de Jeugdgezondheidszorg. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), pg 9-10

Buitenspelen betekent in de eerste plaats: meer ruimte om te bewegen. Bovendien brengt het kinderen meer in contact met de natuur. In elk geval met het weer, en met de jaarlijkse cyclus van zomer, herfst, winter, lente. Het biedt hen de gelegenheid zich te verwonderen over groeien en bloeien, en om dat wat er aan natuur aanwezig is in hun omgeving te ‘onderzoeken’: zand, planten, bomen, beestjes. Onderzoek van Louise Chawla (2002) getiteld: ‘Growing up in an Urbanizing World’ laat zien dat kinderen, ongeacht waar zij precies opgroeien in de wereld, altijd behoefte hebben aan ‘nog niet ingevulde plekken en aan groen’. Door directe ervaringen met de natuur worden kinderen meer bewust van hun omgeving. Dat is een goede basis voor respect voor de natuur, en milieu-educatie.

En waar het gaat over je veilig voelen, geldt dat gevoelens van onveiligheid kunnen ook voortkomen uit onbekendheid en onwetendheid. Kinderen zouden zich óók veilig moeten kunnen voelen in de natuur. Voor echte stadskinderen is een bos al gauw eng en beestjes –hoe klein ook- zijn voornamelijk gevaarlijk of vies. Klimmen in een klimrek is stoer. Het geeft een goed gevoel als je helemaal bovenin kunt komen, maar ook kinderen zien op een gegeven moment wel in: dit is een klimrek dat gemaakt is om in te klimmen en eronder liggen rubberen tegels zodat ik niet zo hard val als het misschien misgaat. Het is veel echter als je in een boom, die toevallig zo is als ie is, kunt klimmen. Dat geeft (zelf)vertrouwen. Het biedt ook de kans om te leren wat wel en niet kan. Kinderen leren zich af te vragen: wat doe ik wel, wat doe ik niet, wat is gevaarlijk, wat is veilig? Die vaardigheid biedt uiteindelijk de beste garantie voor zowel zich veilig voelen, als voor daadwerkelijke veiligheid.

De rol van een volwassene

Wat een kind nodig heeft van volwassenen om hem heen, verschilt per leeftijdscategorie.

- Voor de jongste kinderen in de buitenschoolse opvang (4 t/m 6 jaar) is het belangrijk dat de pedagogisch medewerker in de buurt is. Dat geeft een veilig gevoel: mocht het nodig zijn, dan kan hij ingrijpen of helpen. Kleuters kijken ook regelmatig naar de pedagogisch medewerker: zie je wel wat ik doe?
- Voor de 6 t/m 9 jarigen is de pedagogisch medewerker in de eerste plaats degene die de goede voortgang van hun spel bewaakt en een scheidsrechter als het mis gaat. Kinderen in deze leeftijdscategorie hebben hulp nodig van een volwassene bij het organiseren van dingen die zij voor het eerst gaan doen. Als zij koekjes willen bakken dan is het de taak van de pedagogisch medewerker om daarvoor de voorbereidingen te treffen, zoals: zorgen voor de ingrediënten, helpen bij het bestuderen van het recept, bij het afmeten van de juiste hoeveelheden en het tijdig verwarmen van de oven. Bij een speurtocht zetten de volwassenen het traject uit en bewaken zij de volgorde van de stappen.
- Voor de oudere kinderen van 9 t/m 12 jaar is de pedagogisch medewerker in de eerste plaats een vraagbaak. Pedagogisch medewerkers hebben meer levenservaring en kennis, en beschikken daardoor over informatie die de kinderen missen. Dat is wat kinderen van deze leeftijdsgroep interessant vinden. En wat de pedagogisch medewerker niet weet, vragen ze aan een andere volwassene of zoeken ze op via Google.

Als er volwassenen aanwezig zijn bij gestructureerde activiteiten van kinderen, nemen die ook snel de leiding: ze geven uitleg over een spel, instructies of opdrachten, taken of lessen. Bij zulk door de

pedagogisch medewerker geregisseerd spel, hebben kinderen vaak veel plezier en leren ze ook nieuwe dingen. Ze hoeven minder bezig te zijn met de onderlinge sociale relaties en kunnen zich daarom meer op het spel richten. Volwassenen nemen (en krijgen van kinderen) vrijwel vanzelfsprekend de rol van degene die zorgt voor een goed verloop van het spel. De pedagogisch medewerker zorgt ervoor dat er geen ruzie komt, dat er eerlijk wordt gedeeld, legt spelregels uit en lost eventuele conflicten op. De aanwezigheid van de pedagogisch medewerker kan ervoor zorgen dat het spel van de kinderen rijker wordt en dat ze langer en intensiever met één ding bezig blijven. Als ze even niet verder kunnen, krijgen ze een tip of een aanmoedigend knikje.

Fantasiespel van kinderen kan makkelijk 'doodbloeden' als volwassenen de sfeer gaan bepalen door hun aanwezigheid. Zeker als kinderen in hun eigen fantasierol bezig zijn of hun spel vormgeven met eigen regels, kan de inbreng van een volwassene erg verstoring werken.

De pedagogisch medewerker kan tijdens spelsituaties ook aanwezig zijn door toezicht te houden en te observeren. Voor de medewerker voelt dit nogal eens aan als 'niets doen'. Bedenk dat actieve aanwezigheid van groepsleiding voor kinderen juist de veiligheid en rust geeft om tot aandachtig en betrokken spel te komen.

Spelen zonder toezicht

Spel van kinderen onderling is meestal anders van inhoud dan spel van diezelfde kinderen samen met een volwassene. Kinderen onderling kunnen ook gewoon samen 'rommelen', ergens naar kijken, bijvoorbeeld door op het water te slaan en te bestuderen wat er dan gebeurt. In de ogen van volwassenen is dat vaak 'niets doen'; dat zijn activiteiten zonder een herkenbaar doel of duidelijke structuur. Maar als je met andere ogen kijkt, zie je dat kinderen bezig zijn om de wereld om hen heen te begrijpen. Het spelen zonder de pedagogisch medewerker vindt vaak buiten plaats, maar kan ook in een aparte ruimte of een afgeschermd hoek in de binnenruimte.

Bij spel van kinderen onder elkaar is de sociale controle anders dan wanneer er een volwassene aanwezig is. Wanneer kinderen samen spelen moeten zij taken zoals de leiding nemen en orde bewaren onderling regelen. Wie is de baas? Wie brengt de spelideeën in en wie zorgt ervoor dat ze ook uitgevoerd worden? Het is lang niet altijd hetzelfde kind dat de leiding neemt en het spel bepaalt. Dat kan per activiteit wisselen. Soms geldt het recht van 'de sterkste', maar meestal gaan kinderen dan met elkaar onderhandelen en sluiten zij compromissen, zoals: "Dan gaan we wel eerst skaten, en daarna huisje spelen."

In dit soort situaties zijn discussies nodig, er ontstaan soms conflicten en die moeten zij zelf zien op te lossen. Daarmee leren ze dat het weinig zin heeft om altijd alleen aan je eigen belangen te denken, maar dat het handig is ook rekening te houden met de wensen van een ander. Andere kinderen leren juist weer dat ze ook eens voor zichzelf moeten opkomen, omdat ze anders nooit aan de beurt komen.

Samenspel bevordert ook het empathisch vermogen van kinderen: ze leren de wereld vanuit de ogen van een ander te bekijken en na te denken over de regels voor sociaal gedrag. "Om de beurt" is zo'n belangrijke sociale regel en "iedereen aan de beurt". Dat leren de meeste kinderen snel. Want als ze die regels niet toepassen, is hun spel al snel verstoord.

Oudere kinderen leren verantwoordelijkheid nemen voor jongere kinderen en ook om erover na te denken of het spel dat zij bedacht hebben wel 'goed' is om te doen: doe ik geen anderen pijn, maken we niet iets kapot, weten de pedagogisch medewerkers waar we zijn?

Al deze situaties zijn heel erg leerzaam voor kinderen. Het samenspelen met leeftijdgenoten zonder direct toezicht van een volwassene, draagt op die manier bij aan de sociale en morele ontwikkeling van kinderen. Uiteindelijk is het natuurlijk de bedoeling dat alle kinderen zich ontwikkelen tot zelfstandige volwassenen. Met een eigen plek in de maatschappij en met in die maatschappij passend sociaal

gedrag, waarbij ze niet al te veel sturing door anderen meer nodig hebben.

Balans tussen meedoen en afzijdig blijven

Pedagogisch medewerkers moeten zowel *afzijdig* kunnen zijn als kunnen *meedoen* met spel. Beide rollen zijn belangrijk voor de ontwikkeling van het kind. Kinderen hebben de vrijheid nodig om eigen initiatieven te kunnen nemen, maar ook spelinitiatieven van anderen om op nieuwe ideeën te komen. Het meest gunstig is het wanneer een opvoeder aanvoelt of kinderen een duwtje nodig hebben of een eindje op weg geholpen moet worden. Zulke opvoeders verrijken het spel van kinderen op een onnadrukkelijke manier, door het spel te observeren en dan nieuw materiaal neer te leggen dat de fantasie prikkelt of het samenspel uitlokt. Het aanbrengen van de juiste balans tussen beide rollen is een belangrijke vaardigheid van de pedagogisch medewerker in de buitenschoolse opvang.

4. Leren en ontwikkelen

Morris (9) is met de voetbal op het schoolplein bezig. Hij schopt de bal een eindje omhoog, vangt hem op zijn voet weer op en opnieuw en opnieuw. Iedere keer valt de bal naast zijn voet, maar hij geeft niet op. Gisteren en eergisteren was hij daar ook al mee bezig. Zou hij zich vervelen? Daar komen zijn vrienden en ze gaan lekker een potje voetballen op het schoolplein. Daarna is het tijd voor een snack. Zijn vrienden vertrekken daarna naar de computerruimte. Maar Morris is al snel weer buiten te vinden met zijn voetbal. Daar gaat hij weer. Net zo lang tot hij het hooghouden even goed kan als zijn vriend. Morris laat duidelijk zien dat hij deze competentie wil beheersen. Wat een volhouder!

Kinderen in de buitenschoolse opvangleeftijd leren elke dag bij. Dat leren is op de buitenschoolse opvang anders dan op school. Op de buitenschoolse opvang gaat het om de vrije tijd van kinderen. Spelend leren staat daarin centraal. Alle kinderen ontwikkelen zich in hun eigen tempo. Bovendien ontwikkelen kinderen gedurende hun schoolleeftijd ook specifieke talenten. Ze blijken ergens heel goed in te zijn en bouwen dat verder uit. De één is goed in sport, de ander juist in puzzels oplossen. En sommigen kunnen het allebei goed.

Kinderen ontwikkelen zich op alle terreinen tegelijk: lichamelijk, cognitief, sociaal-emotioneel. En dat doen ze grotendeels zelf. Als ze nog heel klein zijn, leren ze vooral door nadoen, veel herhalen en oefenen. Wat later gaan zij steeds bewuster onderzoek uit en zoeken ze meer gericht naar nieuwe kennis en naar mogelijkheden om hun vaardigheden uit te breiden. Toch kunnen ze voor hun ontwikkeling niet zonder hun opvoeders: ouders, grootouders, leerkrachten en de pedagogisch medewerkers van de buitenschoolse opvang.

Pedagogisch medewerkers weten wat kinderen van verschillende leeftijden interessant vinden, wat ze begrijpen en kunnen - en wat meestal nog niet. Die kennis geeft houvast: ze weten wat ze mogen verwachten van een kind, hoe ze kunnen aansluiten bij de interesses en hoe zij hen kunnen steunen in hun verdere ontwikkeling. Want ook al gaat het in de buitenschoolse opvang om de vrije tijd van kinderen, ook dan gaat hun ontwikkeling gewoon door.

Theorieën over leren en opvoeden

‘Kinderen zijn de motor van hun eigen ontwikkeling’ is een gevleugelde uitspraak die voortbouwt op het gedachtegoed van de ontwikkelingspsycholoog Vygotsky. Maar dat betekent niet dat je een kind alleen maar zijn eigen gang moet laten gaan. Vygotsky laat namelijk ook zien dat er een kloof is tussen

wat een kind kan bereiken zonder hulp en met hulp. Hij maakt daarvoor onderscheid tussen:

- het actuele ontwikkelingsniveau: datgene wat een kind zelfstandig kan bereiken en
- de ‘zone van de naaste ontwikkeling’: datgene wat een kind kan bereiken als hij hulp krijgt van de volwassene.

Als een volwassene een kind door middel van de juiste vragen of instructies aanmoedigt en prikkelt, dan leert het kind een vaardigheid beheersen die hij zonder die hulp niet of pas later zou leren. De volwassene brengt het kind naar de zone van de naaste ontwikkeling. Overigens kan datzelfde proces ook soms plaatsvinden onder invloed van leeftijdgenoten die op een bepaald terrein net iets verder zijn.

Tegelijkertijd is zelf doen, zelf ervaren van groot belang voor het leren van kinderen. De meeste kinderen hebben een intrinsieke motivatie om iets nieuws onder de knie te willen krijgen. Intrinsiek betekent dat ze *vanuit zichzelf* daarvoor gemotiveerd zijn en niet vanwege een aansporing of beloning van de omgeving. En ze voelen zich trots als ze iets nieuws kunnen of begrijpen. Denk maar aan het kind dat leert schrijven. Eerst oefent hij op de nieuwe letters en woordjes. En als het gelukt is, wil hij het laten zien, en horen of de pedagogisch medewerker het kan lezen. Kortom: soms is een toezien oog genoeg, soms is meer sturing en begeleiding nodig. De pedagogisch medewerkers wegen voortdurend af hoe actief zij zullen zijn. Weer een balans: die tussen aanleren en zelf laten experimenteren.

Het gaat niet vanzelf

Iedereen weet dat kinderen in hun eerste levensjaren een enorme ontwikkeling doormaken; het is onvoorstelbaar wat ze in korte tijd kunnen leren. Dat leren vindt zo terloops, haast vanzelfsprekend plaats, dat we geneigd zijn te denken dat het een natuurlijk proces is dat zich automatisch bij alle kinderen ongeveer gelijk voltrekt.

Dat dit is niet zo is, maken de verschillen duidelijk die zich al op heel jonge leeftijd tussen kinderen voordoen. Niet alleen begaafdheid of aanleg, maar ook omgevingsfactoren zijn er de oorzaak van dat ontwikkeling zich bij sommige kinderen anders en sneller voltrekt dan bij andere kinderen. De leefomstandigheden thuis spelen een grote rol (zoals huisvesting, speelmogelijkheden, verzorging en voeding) en ook de opvoedingssituatie: de band en de (talige) interacties tussen volwassenen en kinderen.

Voor alle kinderen geldt dat zij zich kunnen ontwikkelen dank zij de interacties met hun omgeving en met name de volwassenen in die omgeving.

Bron: Jansen-Vos, F. & Pompert, B. (2001). Startblokken van Basisontwikkeling.

Ontwikkeling in grote lijnen

De ontwikkeling van kinderen in de basisschoolleeftijd verloopt snel en de doelgroep van de buitenschoolse opvang is ‘breed’. Er zijn grote verschillen tussen de jongste en oudste kinderen. De 4-jarige kleuters gaan nog maar net naar de basisschool en de buitenschoolse opvang. De kinderen van 11 of 12 maken al bijna de overstap naar het voortgezet onderwijs en beginnen soms al te puberen. Op de buitenschoolse opvang komen al die kinderen bij elkaar. Op grotere centra zijn er meestal groepen gemaakt met kinderen van min of meer dezelfde leeftijd; op kleine centra vormen ze samen één groep. Dit laatste is niet echt een probleem natuurlijk: in een groot gezin is het niet anders. Het biedt bovendien het voordeel dat de oudere kinderen de jongeren kunnen helpen en hun gevoel van verantwoordelijkheid kunnen ontwikkelen. De jongere kinderen kunnen bij de groten ‘afkijken’ en op die manier iets nieuws leren.

Om enigszins recht te doen aan de verschillen in de ontwikkelingsfasen van kinderen van verschillende

leeftijden, gebruiken we in dit boek steeds een indeling in drie leeftijdsgroepen:

- de 4 tot 6 jarigen
- de 7 tot 9 jarigen
- de 10 tot 13 jarigen

Deze leeftijdsgrenzen zijn niet willekeurig gekozen. Met zes à zeven jaar is er vaak een omslag in de ontwikkeling van het kind te zien, vergeleken met de fase daarvoor. Kinderen gaan meer logisch en rationeel denken, begrijpen veel meer en kunnen beter het perspectief van anderen zien. Met 10 jaar zet vaak de lichamelijke puberteit al in (bij meisjes eerder dan bij jongens) en zie je opnieuw sterke veranderingen in denk- en inlevingsvermogen. Kinderen van deze leeftijd kunnen begrijpen dat er twee kanten aan een zaak kunnen zitten en kunnen al goed over de toekomst nadenken.

Over de ontwikkeling van schoolkinderen zijn dikke boeken geschreven. Er is een flinke lijst van theoretici die elk vanuit hun eigen invalshoek de menselijke ontwikkeling hebben beschreven en in schema gezet. De één gaat uit van de natuurlijke ontwikkeling, de ander bespreekt vooral de invloed van de sociale omgeving, of het verloop van de cognitieve of de morele ontwikkeling. Het valt niet mee om daarover in een notendop te schrijven. Wie een uitgebreid en goed leesbaar overzicht wil, kan bijvoorbeeld het boek van Hooijmaaijers, Stokhof en Verhulst *'Ontwikkelingspsychologie voor leerkrachten basisonderwijs'* eens lezen, of *'Ontwikkeling in vogelvlucht'* van Martine Delfos.

De kern van de ontwikkeling van kinderen tussen 4 en 13 jaar is dat zij steeds zelfstandiger (autonomer) worden. In dat zelfstandiger worden spelen drie typen ontwikkeling een belangrijke rol:

- A Lichamelijke (of fysieke) ontwikkeling
- B Cognitieve ontwikkeling
- C Sociaal-emotionele ontwikkeling

Deze drie ontwikkelingsgebieden worden verder uitgewerkt.

Een rode draad daarin is dat de meeste kinderen nieuwsgierig zijn, graag willen leren, weten, kunnen en vooral: zelf doen. De rol van de opvoeder is om die drang om de wereld te ontdekken goed te begeleiden, dat betekent: interessante informatie aanreiken, vragen stellen die aanzetten tot nadenken, voorbeelden geven enzovoort. Belangrijk is dat wat je aanbiedt, goed past bij wat het kind aan kan en interessant vindt. Als een kind niet zelf met iets komt, kun je als opvoeder natuurlijk gerust eens een activiteit aanbieden die jijzelf heel leuk vindt; misschien geeft dat nieuwe aanknopingspunten. In het schema hieronder staan de belangrijkste aspecten van de ontwikkeling die kinderen per leeftijdscategorie doormaken.

De belangrijkste mijlpalen in de ontwikkeling van schoolkinderen in schema

	Lichamelijk	Cognitief	Sociaal-emotioneel
4-6	Meer spierkracht, betere balans, en coördinatie, ook van de fijnere bewegingen zoals bij tekenen. Kind wordt slanker, links- of rechtshandigheid wordt duidelijk. Nieuwsgierig naar het eigen lijf en dat van anderen.	Flinke groei van de woordenschat, en zinsbouw. Leert sorteren en ordenen, en wordt steeds beter in het herkennen van vormen, kleuren, geluiden (rijm) en later ook: symbolen zoals letters en cijfers. Kan eenvoudige liedjes en opdrachten begrijpen en onthouden.	Meer contact met anderen: sluit vriendschappen, en is steeds beter in staat zich te verplaatsen in de ander. Kan eigen emoties (blij, boos, verdrietig) herkennen en (enigszins) beheersen en zich aanpassen aan de situatie als dat nodig is. Begrijpt nog niet alles van de

		<p>Kan zich lang en goed concentreren op iets dat hem interesseert</p> <p>Wil ook zelf graag alles leren, weten en kunnen.</p>	<p>wereld om hem heen, en gebruikt fantasie om de ontbrekende kennis aan te vullen tot een 'logisch' geheel: fantasie en werkelijkheid lopen door elkaar.</p> <p>Besef van een eigen ik, en de wens om dingen zelf te doen en zelf te ontdekken.</p> <p>Gevoelig voor straf en beloning: dat maakt duidelijk wat nu precies wel en niet mag.</p>
7-9	<p>Groei van spierkracht, coördinatie en balans zet zich voort. Kan bewust bewegingen oefenen. Belangstelling voor sporten.</p> <p>Kind wil zijn vaardigheden vergelijken met die van anderen: wedstrijdjes.</p> <p>Jongens en meisjes spelen vaak strikt gescheiden.</p>	<p>Aanleren en uitbouwen van schoolse vaardigheden: lezen, schrijven, rekenen en later ook wereldoriëntatie.</p> <p>Begin van logisch denken en verbanden leggen</p> <p>Verschillen in leerstijlen worden zichtbaar: de doeners, de denkers, de dromers en de beslissers</p>	<p>Sterk gericht op omgang met leeftijdgenoten: vriendschappen zijn enorm belangrijk, ook voor het gedrag.</p> <p>Identiteitsontwikkeling. Het kind wil 'erbij horen', en zich geaccepteerd weten, maar is ook bezig met zichzelf te leren kennen (in vergelijking met anderen).</p> <p>Interesse in 'regelspel', vindt belangrijk te weten 'hoe het hoort' (en probeert dat ook uit).</p> <p>Het 'bij de groep willen horen' en de behoefte aan competitie, brengen het risico van pesten met zich mee.</p>
10-13	<p>Veel kracht en goed uithoudingsvermogen.</p> <p>Verschillen tussen motorisch sterkere en zwakkere kinderen wordt duidelijker.</p> <p>In de prepuberteit (bij de een veel vroeger dan bij de ander): sterke groei, die de coördinatie kan ontregelen en belangstelling voor seksualiteit.</p>	<p>Kan complexere structuren en relaties begrijpen (in taal, en in de werkelijkheid), en leert strategieën toe te passen waarmee het meer en beter kan onthouden.</p> <p>De wereld wordt groter. Het kind doet veel nieuwe kennis op. Dat gebeurt via school, maar ook doordat het kind zelf belangstelling heeft voor de wereld om hem heen, en zijn</p>	<p>Omgang met leeftijdgenoten is van groot belang. Kind staat ook open voor het leren omgaan met anderen in groepsverband.</p> <p>Ook hier: risico van pestgedrag.</p> <p>Kinderen denken na over wat het betekent een 'goed mens' te zijn. Aandacht voor waarden en normen. Maatschappelijke belangstelling, waarbij zij vaak een standpunt kiezen waarvan</p>

	<p>Veel behoefte aan beweging om het eigen lichaam te leren kennen in de nieuwe verhoudingen na de groeispuurt. Sporten in teamverband past goed bij de sociale belangstelling.</p>	<p>eigen plaats daarin.</p>	<p>zij weten dat ze erom gewaardeerd zullen worden (door volwassenen en degenen die zij autoriteit toekennen, of belangrijk vinden)</p>
--	---	-----------------------------	---

A *Lichamelijke ontwikkeling*

Kinderen kunnen naarmate zij ouder worden, fysiek meer doordat zij groter, sterker en behendiger zijn en doordat hun evenwichtsgevoel zich steeds verder ontwikkelt. Ze rennen sneller en zonder te vallen, gooien verder met een bal en vangen hem weer op, ze springen steeds hoger, ze leren skaten, zwemmen, fietsen, klimmen, dansen, roeien enzovoort. Als peuter leren ze zelf de trap op te klimmen, wat later kunnen ze zelf hun brood smeren, weer iets later halen ze hun zwemdiploma en fietsen ze zelfstandig door het verkeer naar hun beste vriend(in). Zij hebben volwassenen steeds minder nodig om in hun behoeften te voorzien. Vanaf het negende jaar begint de prepuberteit die begint met een groeispuurt, meestal bij meisjes wat jonger dan bij jongens. Daarna volgt de lichamelijke ontwikkeling tot vrouw of man.

Hoe verloopt de lichamelijke ontwikkeling voor de drie leeftijdsgroepen op de buitenschoolse opvang, gezien vanuit de invalshoek van:

- a. Motoriek
- b. Seksuele ontwikkeling

- Kinderen van 4 tot 6 jaar

a. *Motoriek*

Bij vierjarigen is de ontwikkeling van de grove motoriek goed op gang. Kleuters kunnen zelfstandig lopen, springen, rennen, soepel gaan zitten en weer opstaan. Ze bewegen graag en veel, maar nog niet altijd zo gecontroleerd; hun hele lichaam doet mee met hun bewegingen. Bij het gooien van een bal vallen ze zelf weleens naar voren. Rond het vijfde jaar worden kinderen al handiger. Hun bewegingen krijgen meer verfijning en hun coördinatievermogen neemt toe.

Hinkelen en huppelen lukt al beter en om bij het voorbeeld van ‘een bal gooien’ te blijven: vijfjarigen zetten vaak alvast één been een stapje naar voren bij het gooien, zodat ze beter in evenwicht zijn als ze de bal loslaten. Kleuters hebben een spontane drang tot bewegen en veel plezier en geduld bij het oefenen van allerlei bewegingen. Dat geldt voor grote, grove bewegingen, maar evenzeer voor kleine, verfijnde bewegingen. Ze leren door te bewegen. Bewegen helpt kinderen bij het ontwikkelen van hun waarnemingsvermogen en begrip. Ook leren ze hun eigen lichaam beter kennen. Door te bewegen ontdekken ze bijvoorbeeld: Wat is ver weg en dichtbij? Hoe lang is mijn eigen arm? Wat is hard en zacht? Wat is hoog en laag? Hoe voelt de wind? Wat gebeurt er in je hoofd als je heel hard ronddraait? Wat gebeurt er als ik heel hard in een regenplas spring?

Een goede motoriek is een belangrijke voorwaarde voor het samen spelen. Meedoen met motorische spelletjes – zoals klimmen, rennen en ballen - wordt steeds belangrijker in het sociale contact. Onhandige kinderen die niet goed mee kunnen doen, worden gemakkelijk door andere kinderen buitengesloten. Ondersteuning van de pedagogisch medewerker bij het ontwikkelen van de grove motoriek is alleen al daarom reuze belangrijk.

Kleuters leren steeds beter reageren op wat zij zien. Zij leren hun ogen en handen te coördineren. Oog-hand-coördinatie is het vermogen om je handen te besturen als je de bal ziet komen, zodat ze op tijd op de goede plek zijn om de bal ook te vangen. Dat is voor de meeste kleuters nog een hele opgave, maar in deze periode laten ze juist daarin een grote vooruitgang zien. Een goede oog-handcoördinatie is belangrijk bij activiteiten zoals tekenen en knutselen, voor het aankleden van een pop in de poppenhoek, het op de rails zetten van een treintje, het bouwen, veterstrikken en de knopen van je jas dichtdoen. Ook hier leren kinderen door doen en oefenen. Dat vraagt van de pedagogisch medewerker geduld, uitleg, voordoen in kleine stapjes, en vooral: veel zelf laten doen. De beloning is niet alleen dat kinderen zo steeds zelfstandiger worden, maar ook dat ze zelfvertrouwen ontwikkelen. “Ik kan dat al!” En vooral: “Eerst kon ik het niet, maar ik heb het geleerd!”

Ook de fijne motoriek van kleuter wordt steeds beter, ze worden handiger in kleinere bewegingen en de coördinatie die daarvoor nodig is. Vierjarigen houden bijvoorbeeld een pen of potlood vaak nog vast in hun volle vuist. Ze tekenen dan met gebruik van hun hele arm en schouder. In de loop van hun vierde jaar leren ze hun hand beter te besturen vanuit hun pols. Als ze ook de bewegingen van hun vingerkootjes beter gaan beheersen, kunnen ze overgaan naar de ‘pengreep’. Op die manier is het mogelijk subtielere bewegingen te maken, preciezer te tekenen en -nog wat later- letters te schrijven. De ontwikkeling van de fijne motoriek verloopt vaak wat anders voor jongens dan voor meisjes doordat zij verschillen in hun voorkeursactiviteiten: meisjes houden van klein priegelwerk en beginnen daar ook eerder mee dan jongens. En wie veel klein-priegelwerk doet, ontwikkelt nu eenmaal sneller de fijne motoriek. Bij jongens komt dat ook vanzelf aan de orde, al is het soms wat later en via andere activiteiten.

b. Seksuele ontwikkeling

Vanaf drie jaar weten kinderen of zij een jongen of een meisje zijn. Voor volwassenen is het bijzonder om te merken dat een kind zich er nog niet helemaal van bewust is dat dat ook altijd zo zal blijven. Kleutermeisjes kunnen gerust beweringen doen zoals: “Later, als ik een jongen ben.” Het besef dat meisjes later vrouwen worden en jongens later mannen, komt als kinderen zo ongeveer zes of zeven jaar zijn. Bij een normale ontwikkeling gaan kleuters overigens heel vanzelfsprekend om met hun eigen lijf en dat van anderen. Ze zijn nieuwsgierig en onderzoekend. Dat kan betekenen dat zij in de huishoek een tijd lang graag doktertje spelen en elkaars lijf eens goed bekijken en voelen. Nieuwsgierigheid naar hoe alles in elkaar zit, is wat kleuters kenmerkt. Ze zijn zich daarbij nog niet bewust van wat volgens de volwassenen wel of niet ‘hoort’. Voor pedagogisch medewerkers en ouders is dat soms schrikken. Wie zich realiseert dat ‘onderzoek doen’ een eigenschap is van kleuters, en dat ook het lichaam daarbij hoort, kan er vanzelfsprekender op reageren.

Ervaringen en onderzoeksgegevens van Channah Zwiop, deskundige op het gebied van seksuele ontwikkeling.

Kinderen tussen 4 en 6 jaar zijn bezig met het verkennen van hun eigen lichaam en dat van andere kinderen. Hun nieuwsgierigheid daarnaar zie je terug in hun fantasiespel: ze spelen graag doktertje en ze kleden zich graag uit.

Veel ouders zullen herkennen dat kinderen van 4 dan soms ineens bloot door de kamer komen rennen. Ook komt het soms voor dat je kinderen in het openbaar ziet masturberen: ze rijen op een stoeltje of ze zitten met hun handje in hun broek op de bank. Verder zijn 4 tot 6 jarigen vaak heel geïnteresseerd in van alles over de voortplanting. Ze willen bijvoorbeeld weten hoe die baby nu in en uit de buik komt. Niet alle kinderen vragen daar letterlijk naar, maar ze zijn meestal wel nieuwsgierig. Opvoeders kunnen hen rustig op hun eigen niveau informatie geven.

- Kinderen van 7 tot 9 jaar

a. Motoriek

Kinderen in de leeftijd van 7 tot 9 jaar zijn vooral bezig met het uitbouwen van de bewegingspatronen die zij al hebben ontwikkeld: ze worden er steeds beter, sneller, soepeler in. Daarnaast gaan ze oefenen om nieuwe bewegingen onder de knie te krijgen, zoals touwtjespringen, skaten, kopje duikelen op het klimrek. Bovendien gaan zij zich, ook op dit punt, vergelijken met anderen. Dat leidt tot nieuwe uitdagingen en competitie in het spel. Ze gaan wedstrijdjes doen in wie het hardst kan rennen, wie de bal heeft langst kan hooghouden of wie het sterkst is. Ze krijgen bovendien meer inzicht in hoe hun lichaam in elkaar zit –dat zie je ook terug in hun tekeningen- en in houdingen: ze kunnen nu bewegingen nadoen, en weten wat links en rechts is.

De ontwikkeling van de fijne motoriek die nodig is voor het schrijven wordt voltooid, maar het is voor sommige zevenjarigen nog best moeilijk om een pen of potlood niet al te krampachtig vast te houden.

b. Seksuele ontwikkeling

Kinderen tussen 7 en 9 jaar lijken niet zo heel geïnteresseerd in seksualiteit. Op lichamelijk gebied verandert er in dit opzicht ook niet zoveel in deze periode, maar onder de oppervlakte zijn ze er wel degelijk mee bezig. Ze verkennen de grenzen: hoe ver kun je gaan met praten over seksualiteit? Ze maken opmerkingen of vertellen moppen om volwassenen uit te dagen tot een reactie. Verliefdheid vinden ze interessant. Ze stellen vragen als ‘juf heb jij een vriend?’ En ook mannelijke pedagogisch medewerkers kan het dan gebeuren dat ze door een groepje meiden ernstig worden ondervraagd over zoenen met hun vriendin. Onderling hebben kinderen van deze leeftijd vaak groepjes waarin ze praten over zoenen en zo. Daarnaast doen ze ook groepsspelletjes met elkaar zoals meidenpakkertje. Wel zijn kinderen van deze leeftijd zich sterk bewust van het verschil tussen jongens en meisjes. Ze spelen dan ook vaak strikt gescheiden. Verliefd zijn komt wel voor, en bij de jongsten in deze leeftijdsgroep is dat ook heel openlijk: dan ben je ‘op’ iemand. Kinderen van negen vinden het vaak prettig als hun verliefdheid een beetje geheim blijft.

De rol van de opvoeder in deze fase is vooral informatie geven. Niet alleen de technische kanten van seksuele ontwikkeling, maar het is net zo van belang dat zij leren praten en denken over gevoelens die erbij horen.

Schuttingtaal als aanleiding voor een gesprek

Kinderen gebruiken in deze fase nogal eens dubbelzinnige - of schuttingtaal ('homo!' 'kut'), waarvan ze niet – helemaal- weten wat het betekent. De pedagogisch medewerker kan de scheldwoorden als aanleiding gebruiken voor een groepsgepraak. Op die manier kun je zowel informatie geven, als duidelijk maken waarom andere kinderen (en volwassenen) het helemaal niet zo leuk vinden om dit als scheldwoorden te horen. Je kunt bijvoorbeeld de kinderen zelf laten bedenken wat het woord betekent en hen laten nadenken of het erg is om homo te zijn.

Bron: Interview met Channah Zwiëp (zie website www.pedagogischkader.nl)

- Kinderen van 10 tot 13 jaar

a. Motoriek

Kinderen van 10 tot 13 jaar verfijnen hun motorische vaardigheden steeds verder: ze kunnen steeds ingewikkelder bewegingen uitvoeren en hebben –als ze gezond zijn- een goed uithoudingsvermogen.

Ze spelen graag buiten, en oefenen daar allerlei sporten zoals straatvoetbal of tennis. Veel kinderen worden in deze periode ook lid van een sportclub, of volgen lessen in dans, zeilen enzovoort. Wel zie je dat er verschillen ontstaan tussen kinderen die motorisch vaardig of minder vaardig zijn. Sommige kinderen hebben duidelijk belangstelling voor sport en beweging, doen dat ook graag en worden er dus ook steeds beter in. Andere kinderen zijn minder sterk of behendig, en hebben minder interesse in beweging. Zij hebben af en toe een extra stimulans nodig, om toch voldoende 'in beweging' te komen.

b. Seksuele ontwikkeling / seksualiteit

Kinderen tussen 10 en 13 jaar krijgen steeds meer belangstelling voor volwassen vormen van seksualiteit, al zijn er enorme individuele verschillen tussen kinderen in het moment waarop dat voor hen gaat spelen. Sommigen zijn er nog helemaal niet bezig, of giechelen alleen wat, anderen kunnen al flink verliefd zijn. Meisjes en jongens trekken nog steeds vooral op met kinderen van hun eigen sekse, deels is dat omdat hun interesses verschillend zijn, maar ook omdat er al gauw wordt gezegd dat je 'met elkaar gaat' als jongens en meisjes samen spelen. Je ziet dat vooral de 11- en 12-jarigen elkaar ook lichamelijk wel opzoeken via spel met duwen, trekken en aan elkaar hangen.

Er zijn heel weinig cijfers bekend omdat het moeilijk te onderzoeken is, maar uit onderzoek blijkt dat zo'n 10 tot 40% van de kinderen vanaf 10 jaar (of al eerder) masturbeert en daarbij ook een orgasme kan hebben. Jongens van 8 tot 12 trekken veel met elkaar op, doen spelletjes met elkaar (ze bekijken wie het verst kan plassen, wie er stijf kan worden en hoe je masturbeert). Op die manier doen ze veel informatie op. Meisjes van dezelfde leeftijd lijken wat minder met elkaar te experimenteren maar praten wel samen over seksualiteit.

Als opvoeder is het in deze fase belangrijk om door te gaan op de informatie die de jongere leeftijdsgroepen al hebben. Dan gaat het ten eerste om het geven van feitelijke kennis over lichamelijke ontwikkeling die op deze leeftijd kan plaatsvinden. Daar komen ook heel praktische kanten bij kijken zoals informatie over maandverband en laten zien waar dat ligt op de buitenschoolse opvang.

B Cognitieve ontwikkeling

Niet alleen het lichaam, ook (de structuur van) het brein van kinderen tussen 4 en 12 jaar verandert. Zij krijgen steeds meer kennis, en steeds betere controle over hun aandacht en gedrag. Ze zijn niet meer zo gemakkelijk af te leiden. Ze kunnen beter focussen op de dingen waarmee zij bezig zijn. Hun hersenen worden geschikt om plannen te maken en om na te denken over hun eigen handelingen en de consequenties daarvan. Dat betekent dat kinderen naarmate zij opgroeien volwassenen steeds minder nodig hebben om hen te beschermen tegen gevaar of om hun leven te regelen.

Kleuters gaan onder begeleiding van de pedagogisch medewerkers naar de buitenschoolse opvang en samen met hun ouder weer naar huis. Zij missen het overzicht om de weg te vinden. En hun impulscontrole is nog onvoldoende, ze zouden zo maar de straat op kunnen rennen. Oudere kinderen kunnen meestal zelf de weg naar de buitenschoolse opvang en terug naar huis vinden, uitkijken bij het oversteken, klokkijken, op tijd naar huis gaan om te eten, en ze kunnen er zelf aan denken hun tas met gymkleren mee te nemen, ook al doen ze dat niet altijd.

Hoe verloopt de cognitieve ontwikkeling voor de drie leeftijdsgroepen op de buitenschoolse opvang, gezien vanuit de invalshoek van taal- en denkontwikkeling?

- Kinderen van 4 tot 6 jaar

Taal- en denkontwikkeling

Vierjarige kleuters die van huis uit Nederlands spreken, kennen gemiddeld 3000 woorden. De meeste van die woorden kunnen ze ook zelf gebruiken. Verder maken de meeste kinderen grammaticaal goede zinnen, al doen zij dat nog niet helemaal foutloos. Ook kunnen ze bijna alle klanken goed uitspreken.

Al struikelen sommigen nog wel over de 'r' of over minder gebruikelijke klankvolgordes zoals in 'wesp'. Voor alle kinderen geldt dat tussen hun vierde en zesde jaar de omvang van hun woordenschat een behoorlijke groei doormaakt. Ook neemt de lengte en complexiteit van de zinnen die zij gebruiken toe, en worden ze steeds beter in het verbuigen en vervoegen. Kleuters stellen veel vragen. Dat doen zij om de wereld om hen heen te begrijpen. Bijvoorbeeld als hun hamster is dood gegaan. "Waarom slaapt hij heel lang? Wanneer wordt hij weer wakker? Is ie nou in de hemel bij opa?"

Kleuters en ook oudere kinderen vinden het leuk om iets nieuws te horen. Voor vierjarigen is het meestal nog moeilijk om hun gedachten onder woorden te brengen. Ook al omdat zij nog niet zo abstract en logisch nadenken. Het nadenken in tijdsvolgordes is moeilijk. Ze overzien verleden en toekomst niet. Een vraag als: "Wanneer was dat?" kunnen kleuters niet goed beantwoorden. De vraag: "Waar was dat?", wel. Kinderen van zeven jaar kunnen dat al een stuk beter. Zij kunnen een logisch samenhangend verhaal vertellen over iets dat zij hebben meegemaakt.

Er is in de buitenschoolse opvang gelegenheid genoeg om de kinderen te helpen bij hun taal- en denkontwikkeling. Bij kleuters gaat het dan bijvoorbeeld om het kijken naar gebeurtenissen en er samen over praten. "Zie je hijskraan? Hij graaft in de grond. Wat haalt ie uit de grond? Waarom zou die dat doen?" Ook fantasiespel draagt bij aan de taalontwikkeling. Praten met leeftijdgenootjes tijdens het spel biedt kinderen vooral de gelegenheid de taal die ze al kennen te herhalen en te oefenen.

Praten met volwassenen of met kinderen die al wat verder zijn in hun taalontwikkeling, geeft kinderen de kans om nieuwe woorden en begrippen, nieuwe zinsbouwconstructies te horen en ook zelf eens uit te proberen. Het meest gunstig voor de taal- en denkontwikkeling is het als kinderen in kleine groepjes van twee à vier kinderen kunnen spelen. De groep is zo klein dat ieder kind aan bod komt. Ook contact van een klein groepje kinderen met de pedagogisch medewerker is een goede ondersteuning. In die situaties kan de pedagogisch medewerker het taalgebruik het beste afstemmen op interesse van de kinderen, en op het niveau dat zij aankunnen. Idealiter is dat: net een stapje hoger dan wat de kinderen al beheersen. Dat kan de pedagogisch medewerker beter dan een leeftijdgenootje. Voor het leren van taal geldt, net als voor de hele ontwikkeling: leren doe je het meest in 'de zone van de naaste ontwikkeling', zoals Vygotsky het noemt. Oefenen van wat je al kunt, merken dat je succes hebt, is dan natuurlijk ook belangrijk. Om die reden is ook het spelen met leeftijdgenootjes een goede manier om de taalontwikkeling te stimuleren.

In deze periode raken kinderen steeds meer geïnteresseerd in letters, boeken en zelf schrijven. Men noemt dat ook wel 'ontluikende geletterdheid'. Het kan voorkomen dat zij heel serieus een reeks tekens achter elkaar 'krabbelen' en dan aan de pedagogisch medewerker vragen: "Wat staat hier?"

Voorlezen is een goede voorbereiding op wat kleuters straks op school allemaal zullen moeten leren: het traint hun luistervaardigheid en begrip van hoe een verhaal in elkaar zit, het laat zien wat je kunt doen met 'letters', en waarom het leuk is om te leren lezen. Daarnaast is voorlezen natuurlijk goed omdat het de fantasie van kinderen prikkelt en hen de kans geeft zich te verplaatsen in een heel andere wereld. Samen met de pedagogisch medewerker en andere kinderen 'in een mooi prentenboek duiken' geeft dan even rust en ruimte voor intensief en heel persoonlijk contact.

Door het verhaal te laten navertellen of het boek door één van de kleuters 'voor te laten lezen', leren kinderen hun gedachten en herinneringen te verwoorden. Verhalen en versjes op rij helpen bij het onthouden van tekst en het ontwikkelen van taalgevoel.

Meertaligheid

Kleuters met een andere moedertaal kennen vaak minder woorden in het Nederlands en hebben meer moeite met de uitspraak en met het vormen van complete zinnen in de Nederlandse taal. Toch is voor deze kinderen het Nederlands de taal waarmee zij een belangrijk deel van hun schoolkennis zullen

moeten verwerven. Het is dan heel belangrijk dat zij zo veel mogelijk Nederlandse woorden en zinsconstructies erbij leren. De buitenschoolse opvang kan hierin een belangrijke rol spelen, juist omdat kinderen tijdens het spelen informeel de Nederlandse taal kunnen gebruiken. Van hun Nederlandstalige leeftijdgenootjes leren zij snel en veel.

Het is overigens óók belangrijk om respect te tonen voor de moedertaal van het kind. In hun moedertaal zijn zij waarschijnlijk al verder gevorderd in hun taalontwikkeling. En ook die moedertaal hebben ze hard nodig voor hun verdere ontwikkeling, bijvoorbeeld voor het contact met hun familie.

- Kinderen van 7 tot 9 jaar

Denken, onthouden, begrijpen

Rond de leeftijd van 6 of 7 jaar maken kinderen een grote sprong in hun cognitieve ontwikkeling door, volgens ontwikkelingspsychologen zoals Piaget. Martine Delfos noemt de leeftijd van zeven jaar zelfs 'een scharnierleeftijd'. Belangrijk is dat kinderen minder op zichzelf gericht zijn en meer openstaan voor anderen. Ze kunnen meer en beter onthouden en hun aandacht sturen. Als ze ergens mee bezig zijn, laten ze zich niet zo snel meer afleiden. Bovendien bereidt hun geheugencapaciteit zich enorm uit.

Dat is ook nodig, want op school leren ze elke dag wel iets nieuws en die nieuwe kennis moeten ze meteen kunnen gebruiken. Om alles te kunnen opslaan in het geheugen is het nodig goede geheugenstrategieën te ontwikkelen: automatiseren is er daar één van. In gewone taal heet dat ook wel 'stampen'. Je zegt steeds hetzelfde rijtje op, of maakt steeds dezelfde sommetjes, tot je ze kunt dromen. Dan weet je automatisch onmiddellijk $5 + 5 = \dots$. Dat hoeft je dan niet meer op je vingers uit te rekenen, je weet het gewoon. Andere geheugenstrategieën zijn bijvoorbeeld: ezelsbruggetjes, en vaste regels. Omdat kinderen tussen 7 en 9 jaar nog niet altijd precies kunnen inschatten wat nu de hoofdlijnen zijn en wat de bijzaken, zul je merken dat ze vaak allerlei details van een gebeurtenis onthouden die je zelf allang was vergeten. Bijzonder is dat kinderen zelf ook inzicht krijgen in hun eigen manier van leren: als ik iets goed wil onthouden, moet ik het gewoon tien keer hardop zeggen. Of: als ik eraan moet denken niet teveel te schreeuwen, helpt het me heel goed als er een plaatje hangt met 'sssttt' erop.

Kinderen beginnen in deze periode met logisch nadenken. Ze kunnen verbanden leggen - omdat het sneeuwt, moet ik mijn muts op -, en ordeningen aanbrengen volgens een bepaald systeem. Zo weten ze nu bijvoorbeeld dat een mus een soort vogel is, dat vogels dieren zijn (en geen mensen), en dat dieren 'levende wezens' zijn enzovoort. Ze weten dat pedagogisch medewerker Linda, die zich verkleedt als Sneeuwitje, nog steeds ook gewoon Linda is en dat de poes die dood is, echt niet meer levend wordt. Dat ze kunnen lezen en schrijven geeft hen steeds meer toegang tot de wereld van volwassenen, en de kennis die daar te vinden is. De meesten zijn daarin ook mateloos geïnteresseerd. Het is op deze leeftijd dat sommige kinderen alles blijken te weten over dinosauriërs.

Taal en leren

Kinderen tussen 7 en 9 jaar leren enorm veel nieuwe woorden erbij, sommige begrijpen ze vooral, andere gebruiken ze ook zelf. Ook hun zinnen worden steeds langer en complexer. Dat laatste heeft er ook mee te maken dat ze hun vaardigheid in verbanden leggen en logisch denken ontwikkelen: dan heb je vanzelf de woorden nodig waarmee je in taal die verbanden kunt uitdrukken. Het gaat dan om woorden zoals: omdat, maar, want, eerst... en toen Dat is ook belangrijk voor het leren op school.

Kinderen leren en gebruiken taal niet meer alleen voor het alledaagse leven, om te kunnen praten met andere kinderen en volwassenen. Taal wordt in deze periode ook een middel om nieuwe kennis te verwerven. Die 'schooltaal' heeft zo zijn eigen woorden en manieren van uitdrukken. Een mooie manier om gewend te raken aan zulke 'taal om in de leren' is voorlezen of verhalen vertellen. Zo leren kinderen bijvoorbeeld hoe verhalen meestal in elkaar zitten, en ze leren verwijfwoorden herkennen. In een verhaal noem je niet steeds de hoofdpersoon bij zijn of haar naam, je gebruikt ook vaak 'hij'. Door

het luisteren naar verhalen, oefenen kinderen om ook goed te luisteren en te begrijpen ‘over wie gaat het hier nu precies’? Dat zijn belangrijke vaardigheden voor het kunnen begrijpen van de informatieve teksten die ze later gaan lezen voor schoolvakken als geschiedenis, aardrijkskunde en biologie. Waarin je door middel van taal iets nieuws leert, tenminste als je die taal goed genoeg begrijpt.

Voorkeuren in manieren van leren ontwikkelen zich. Iedereen heeft wel een beetje van alles, maar de een is meer een ‘doener’ en de ander meer een ‘denker’. Wat later zie je ook dat sommige kinderen meer ‘dromers’ zijn: met veel inventiviteit, fantasie en geduld kunnen zij oplossingen bedenken en uitvindingen doen, terwijl anderen meer praktisch ingesteld zijn, de ‘beslissers’.

- Kinderen van 10 tot 13 jaar

Logisch denken

Kinderen worden steeds beter in logisch nadenken. Eerst doen zij dat vooral over de onderwerpen die zij concreet voor zich zien en over de dingen die zij zelf meemaken. Langzaam maar zeker leren zij vervolgens ook om na te denken over zaken die verder weg liggen en situaties die zij niet zelf hebben ervaren. Dat vraagt inzicht in verbanden zoals overeenkomsten en verschillen, oorzaak en gevolg. Dat is nodig om redeneringen te kunnen opbouwen zoals: in de zomervakantie -toen we een uitstapje hebben gemaakt met de bso- had ik mijn jas en mijn zwembroek bij me. Deze keer gaan we naar de speeltuin. Dus mijn zwembroek heb ik niet nodig, maar mijn jas neem ik wel mee, want misschien gaat het regenen. Ze kunnen dingen ‘beredeneren’ en doen dat ook graag, en worden beter in het herkennen van hoofd- en bijzaken.

Kennis van de wereld

Wanneer kinderen eenmaal voldoende kunnen lezen, schrijven en rekenen, kunnen ze die vaardigheden ook gebruiken om de wereld om hen heen verder te verkennen. Op gebeurt op school, maar kinderen hebben vooral ook vanuit zichzelf interesse in allerlei onderwerpen. Oudere kinderen stellen veel vragen of het hoe en waarom van dingen en hebben een brede belangstelling: voor ridders en kastelen, voor ontdekkingsreizen, dieren, het weer en klimaat, techniek enzovoort.

Het heelal

Een treffend voorbeeld van het intellectuele besef onderdeel uit te maken van een kosmisch geheel, zie je terug in de manier waarop veel kinderen tussen 9 en 12 jaar hun brieven ondertekenen:

Ivan Hendrik Jansen

Bloesemstraat 12

Middelharnis

Zuid-Holland

Nederland

Europa

De Wereld

De Melkweg

Het Heelal

Bron: Delfos, M. (2005). Luister je wel naar mij? (p52)

C Sociaal-emotionele ontwikkeling

De derde ontwikkelingslijn is die van de sociaal-emotionele ontwikkeling. Kinderen krijgen gedurende hun basisschoolperiode steeds meer inzicht in zichzelf en in hun relaties met anderen. Naarmate ze

ouder worden brengen kinderen steeds minder tijd door met hun ouders of andere volwassenen. In plaats daarvan brengen zij steeds meer tijd door met hun leeftijdgenoten zonder dat er een volwassene aanwezig is die toezicht houdt of hun activiteiten aanstuurt. Hun wereld wordt groter en dat leidt ertoe dat zij zich ook sociaal verder kunnen ontwikkelen.

Ze leren zichzelf beter kennen, ook buiten het eigen gezin waarin de rollen van vader, moeder, oudere of jongere broers en zusjes min of meer vastliggen. Ze zien hoe het bij anderen thuis toegaat. Bij het spelen met leeftijdgenootjes merken ze bijvoorbeeld dat het soms handig is om wat minder de baas te spelen, dan zij gewend zijn bij hun jongere zusje. Ze leren zich te verplaatsen in gevoelens van anderen, ruzies op te lossen en verschillen te overbruggen. Ze ontwikkelen hun geweten en krijgen inzicht in de waarden en normen van de samenleving waarin ze opgroeien.

- Kinderen van 4 tot 6 jaar

Sociaal gedrag en vriendschap

Kinderen van vier jaar kunnen zich al in andere kinderen verplaatsen. Ze kunnen bijvoorbeeld een ander kind troosten als het huult of pijn heeft. Tussen 4 en 6 jaar neemt het vermogen van kinderen om zich in anderen in te leven enorm toe. Dit vermogen wordt ook wel 'empathie' genoemd. Het is een belangrijke voorwaarde voor het aangaan van sociale relaties en vriendschappen. Wie zich kan voorstellen hoe een ander zich voelt, is eerder geneigd tot (pro)sociaal gedrag zoals: iemand helpen, delen, samenwerken, voor iemand opkomen. Dat zijn de eigenschappen waarmee je je geliefd maakt in groepen en waarmee je vrienden maakt. Populaire kinderen zijn over het algemeen sociaal vaardig. Zij zijn vriendelijk, open en coöperatief.

Een tweede voorwaarde voor het sluiten van vriendschappen is zelfcontrole. In de kleuterleeftijd leren kinderen steeds beter om hun eerste impulsen en gevoelens te beheersen. Die zelfcontrole is vooral van belang om agressief handelen tegen te gaan: speelgoed afpakken, schelden, voor je beurt gaan. Kinderen die regelmatig agressief zijn tegen hun leeftijdgenoten worden meestal niet als vrienden uitgekozen. Vriendschappen op deze leeftijd zijn nog vooral gebaseerd op een soort kosten-baten analyse: kinderen zijn vrienden met degene die in de buurt is, die met hetzelfde speelgoed speelt en geïnteresseerd is in dezelfde activiteiten. Vrienden helpen elkaar, en beoordelen elkaar. Belangrijk in het aangaan van vriendschappen is dat het kinderen gelegenheid biedt te oefenen in het communiceren met anderen. Vrienden zijn bovendien een goede bron voor nieuwe kennis en informatie.

Kinderen die sociaal minder vaardig zijn hebben baat bij coaching door opvoeders in dat opzicht. Een pedagogisch medewerker kan een kind dat weinig aansluiting heeft bij de andere kinderen helpen door suggesties te geven of anderszins te ondersteunen bij het leggen van contacten. "Zullen we samen vragen of je ook mag meedoen met het spel, als dit potje is afgelopen?"

Fantasie

Kleuters begrijpen nog niet alles van de wereld om hen heen, maar willen dat wel graag. Om zich toch op hun gemak te voelen, vullen kleuters met hun eigen fantasie de ontbrekende kennis aan tot een soort logisch geheel. Echt opzettelijk liegen doen kinderen van deze leeftijd meestal niet, aanpassen van een verhaal aan hun eigen werkelijkheid wel.

Omdat zij niet precies de verschillen inzien tussen mensen en voorwerpen kan het gemakkelijk voorkomen dat kleuters aan voorwerpen menselijke eigenschappen toekennen. "Welterusten beer", "Stoute fiets" of "Mijn rits wil niet dicht" zijn voor een kleuter geen vreemde gedachten. Piaget noemt dat animistisch denken. In de ontwikkelingspsychologie van nu kom je ook de term magisch denken tegen, dat gaat nog iets verder: het 'magische' element is dat het kind denkt dat de dingen gebeuren omdat hij ze zelf wenst", schrijven Hooijmaaijers en collega's. Dat kan ook weleens beangstigend zijn overigens.

Menselijke eigenschappen van voorwerpen

“Een stofzuiger is bijvoorbeeld een nuttig ding. Het eet alles op in de omgeving wat vies is en doet dat met heel veel lawaai. Maar misschien kan het ook jou opeten....bijvoorbeeld als je iets stouts doet. Het is dus noodzaak om de stofzuiger goed op te sluiten in de kas, want dan kan hij jou niet pakken.

Magisch denken

Magisch denken kan ook zorgen voor schuldgevoelens. “Het kind kan bijvoorbeeld boos worden op zijn moeder omdat het iets niet mag en de ouder stilletjes ziek wensen. Als moeder de volgende dag toevallig ziek is, kan het kind denken dat het door hem komt. Ook hier hebben opvoeders de taak om de negatieve kant van magisch denken in de gaten te houden.”

Bron: Hooijmaaijers e.a. (2009). Ontwikkelingspsychologie voor leerkrachten basisonderwijs. (p93)

Moreel besef

De leeftijd van 4 tot 6 jaar (eigenlijk al vanaf drie jaar) is een heel belangrijke periode voor de ontwikkeling van wat in de ontwikkelingspsychologie heet ‘moreel besef’: weten wat goed is en wat niet volgens de normen van de omringende samenleving. Onder andere Kohlberg heeft een aantal stadia beschreven die mensen doormaken in hun morele ontwikkeling. In het eerste stadium richt een kind zich op degene die het voor het zeggen heeft en op de regels die gehoorzaamd moeten worden. Omdat het nog niet goed kan beredeneren waarom de regels zijn zoals ze zijn, zijn beloning en straf de belangrijkste richtlijnen. De dingen waar je een beloning voor krijgt, dat zijn de goede dingen om te doen. De dingen waarvoor je gestraft wordt, die mogen niet. Lastig voor opvoeders is dat kleuters ook uitgaan van de gedachte ‘als ik geen straf krijg, dan mag het dus’. Zoals in: ik wil die puzzel, dus ik pak hem af van Aline. Niemand zegt er iets van, dus is dat in orde. Duidelijkheid over wat wel en niet mag en consequent gedrag van de volwassene, helpen het kind om zich te gedragen zoals de omgeving dat wenselijk en plezierig vindt.

- Kinderen van 7 tot 9 jaar

Erbij horen en jezelf zijn

Naarmate kinderen ouder worden, richten zij zich in hun sociale contacten steeds meer op hun leeftijdgenoten. Eerst spelen ze nog gewoon met degene die bij de hand is, maar rond een jaar of zeven worden vriendschappen enorm belangrijk, ook voor de ontwikkeling van de eigen identiteit. Kinderen willen graag ergens bij horen en zich geaccepteerd voelen. Maar tegelijk vergelijken zij zichzelf juist steeds met anderen om te ontdekken wie ze nu eigenlijk zelf zijn. Dat vergelijken van zichzelf met anderen, draagt bij aan de ontwikkeling van de identiteit.

Het bij de groep willen horen, betekent ook dat op deze leeftijd buitensluiting en pesten een rol kunnen gaan spelen. Het is belangrijk alert te zijn op het negeren of afwijzen van kinderen door de groep. Uit onderzoek blijkt dat kinderen die veel zijn gepest, later vaker depressief zijn. Zij lopen ook op hun opleiding of werk een groter risico gepest te worden en krijgen meer te maken met ongewenst gedrag van anderen.

Vanaf de leeftijd van ongeveer zeven jaar spelen kinderen vooral met andere kinderen van dezelfde sekse en leeftijd: meisjes spelen met meisjes, jongens met jongens. Het gaat om echte vriendschappen, gebaseerd op elkaar accepteren en steunen, al zijn ze nog wel aan het ontdekken met wie ze het best kunnen opschieten en samen spelen en kunnen de combinaties dus nog weleens wisselen.

Morele ontwikkeling

Kinderen in deze leeftijdsgroep kennen over het algemeen de regels die door hun ouders, leerkrachten, pedagogisch medewerkers, en de samenleving om hen heen worden gehanteerd. Zij zijn aangekomen in wat ontwikkelingspsycholoog Kohlberg 'het conventionele stadium in de morele ontwikkeling noemt': kinderen kennen de regels, accepteren ze en passen ze toe.

Voor hen is het heel belangrijk de dingen zo te doen als ze 'horen', vooral ook omdat ze graag een goed kind willen zijn in de ogen van degenen met gezag: ouders, leerkrachten maar ook 'de politie'. Wat later gaan kinderen ook op zoek naar de achtergrond van de regels, door bijvoorbeeld de grenzen ervan af te tasten. Belangrijke vragen zijn: mag je een regel overtreden als je daarvoor een belangrijke reden hebt? Wat zijn de morele principes die het zwaarst wegen? Dat laatste kunnen natuurlijk in verschillende omstandigheden, en volgens verschillende levensfilosofieën andere principes zijn.

Kohlberg legde kinderen het volgende probleem voor:

Er was een man, Heinz. Zijn vrouw was erg ziek en zou doodgaan. Er was wel medicijn. De apotheker die het medicijn had uitgevonden woonde toevallig in dezelfde stad als Heinz. Maar de apotheker vroeg heel veel geld, trots als hij was op zijn fantastische ontdekking. Zoveel geld had Heinz echt niet. Hij probeerde geld te lenen bij vrienden. Hij probeerde de apotheker over te halen om hem het medicijn alvast te geven, als hij later de rest van het geld zou betalen, maar het lukte allemaal niet. Ten einde raad besloot hij om 's nachts in te breken om het medicijn te stelen en het aan zijn vrouw te kunnen geven.

Wat vind je, mag hij dat doen?

In het eerste stadium van morele ontwikkeling zullen kinderen uitgaan van 'straf' als de maatstaf voor hun antwoord. Als Heinz betrapt wordt tijdens de inbraak, en straf krijgt van de rechter, dan mocht hij het medicijn niet stelen. Als hij geen straf krijgt, dan is er geen probleem.

In het tweede stadium van morele ontwikkeling zullen kinderen hun redenering baseren op 'de regels'. Zo'n regel kan zijn: stelen mag niet, maar ook: iemand laten overlijden terwijl er wel een medicijn is, mag niet.

In het derde stadium van morele ontwikkeling -dat pas vanaf de leeftijd van 12 bereikt wordt, of bij sommige mensen helemaal niet volgens Kohlberg- zal het kind voor het beantwoorden van de vraag uitgaan van zijn rechtvaardigheidsgevoel en van belangrijke waarden in zijn levensfilosofie. Bestaande regels kunnen ter discussie komen te staan. In dit geval gaat het dan bijvoorbeeld over standpunten zoals: Mag, in een vrije markteconomie, degene die een product verkoopt zelf de prijs ervan bepalen? Moeten medicijnen voor iedereen beschikbaar zijn, en eventueel door de gemeenschap worden betaald?

- Kinderen van 10 tot 13 jaar

Identiteitsontwikkeling en het belang van de groep

Net als bij de kinderen vanaf zeven jaar is ook voor kinderen vanaf tien jaar de omgang met leeftijdgenoten van groot belang. "Kinderen zijn op deze leeftijd erg gevoelig voor het gedrag van hun leeftijdgenoten en voor hun beoordeling", schrijft Martine Delfos daarover bijvoorbeeld in haar boek 'Luister je wel naar mij?' (2005, p51). "Het is daarom belangrijk voor ze om zich op de een of andere manier te onderscheiden en zo een positieve beoordeling te bewerkstelligen. (...) Aan de ene kant wil het kind graag geaccepteerd worden, en voldoen aan de normen van de groep. Aan de andere kant wil het zich aantrekkelijk maken voor de groep door zich te profileren en zelf iets te ondernemen."

Een eigen identiteit houdt in: weten waar je voor staat, wat je kunt, en wie je bent in vergelijking met anderen, is een belangrijke basis voor het aangaan van relaties met die anderen. Erkenning door opvoeders van prestaties en gedrag is voor kinderen in deze leeftijdsfase belangrijk. Om hun vertrouwen in eigen kunnen te ontwikkelen en verantwoordelijkheid te durven nemen ook in nieuwe en onbekende situaties, moeten kinderen ervaren dat de volwassenen om hen heen vertrouwen hebben in hun competenties. Dat geeft hen de moed om te experimenteren, en de wereld verder te verkennen, vooral als zij weten dat zij in geval van nood kunnen terugvallen op hulp van hun opvoeders. Vergelijking met anderen is nog steeds het middel om de eigen identiteit te bepalen. Kinderen worden op deze leeftijd echter wel kritischer in hun vergelijkingen en beoordelingen. Vriendschappen worden echter en hechter, en zijn in sterkere mate gebaseerd op vertrouwen en loyaliteit: je vrienden val je niet af!

Kinderen van deze leeftijd staan open voor het leren omgaan met anderen in groepsverband. Het 'erbij horen' in een groep geeft een gevoel van veiligheid. Tegelijkertijd kan het zo zijn dat de eigen voorkeuren en interesses die het kind juist op deze leeftijd sterker begint te ontdekken, botsen met de normen van de groep. Dat kan leiden tot lastige keuzes voor een kind: toegeven aan de groepsdruk, of kiezen voor eigenheid? Juist omdat 'erbij horen' zo belangrijk is, is het ook bij kinderen tussen tien en dertien nodig om alert te zijn op pestgedrag en uitsluiting in groepen op de buitenschoolse opvang, en om in te grijpen, de problemen te bespreken en samen met de kinderen naar goede oplossingen te zoeken.

Vanaf de leeftijd van zo ongeveer negen of tien jaar verandert de kijk van kinderen op de wereld: de wereld komt dichterbij. Waar het wereldbeeld van achtjarigen nog aardig geordend is, alles veilig en duidelijk lijkt, en zij nieuwsgierig maar vol zelfvertrouwen in het leven staan, gaan kinderen van een jaar of tien nadenken over 'levensvragen' en vragen stellen waarop ook volwassenen niet altijd het antwoord weten. De wereld wordt groter en minder overzichtelijk, en er zijn kennelijk ook dingen waar geen oplossing voor bestaat. Vooral nieuwsfeiten over rampen of geweld kunnen dan behoorlijk hard aankomen: wat als mij dat overkomt? Belangrijk is dat kinderen over deze onderwerpen kunnen praten met de volwassenen om hen heen. Via zulke gesprekken leren ze in te schatten wat de kans is dat hen daadwerkelijk hetzelfde gebeurt, en nadenken over wat zijzelf in een vergelijkbare situatie zouden kunnen doen.

Kinderen denken na over wat het betekent een 'goed mens' te zijn, en krijgen aandacht voor waarden en normen. Hun maatschappelijke belangstelling wordt groter. In discussies kiezen ze dan echter vaak nog voor standpunten waarvan zij weten dat ze erom gewaardeerd zullen worden door volwassenen en anderen die zij autoriteit toekennen, of belangrijk vinden. Pas later zoeken ze de grenzen op van de opvattingen van bijvoorbeeld hun ouders, en vinden zij deze niet meer zomaar vanzelfsprekend. Het is waardevol voor kinderen om hen kennis te laten maken met verschillende visies, en principes, met andere waarden en normen dan zij van huis uit gewend zijn. Het onderzoeken van achtergronden, en voor- en nadelen, samen met volwassenen, biedt hen gelegenheid hun eigen mening te leren formuleren en om ook die kritisch te bekijken.

Verstoorde ontwikkeling en lastig gedrag

In elke groep zijn er kinderen die voor de pedagogisch medewerkers 'lastig' zijn. Deze kinderen gedragen zich op een manier die voor onrust in de groep zorgt: ze zijn heel druk, ze luisteren slecht, ze houden zich niet aan afspraken en regels en ze storen de andere kinderen. Maar ook kinderen die juist heel teruggetrokken en stil zijn geven moeilijkheden in de groep. Ze gaan helemaal hun eigen gang, ze hebben geen contact met andere kinderen. Eigenlijk weet niemand in de groep goed wat hij of zij er aan heeft. Door hun gedrag moet iedereen zich een beetje aan hen aanpassen of op hen letten.

Het aanbod in de buitenschoolse opvang is bedoeld voor alle kinderen die naar het regulier primair onderwijs gaan. Alle kinderen die naar een gewone basisschool gaan, kunnen ook naar een gewone buitenschoolse opvang. En tegenwoordig gaan kinderen zo lang mogelijk naar de reguliere basisschool, ook als er problemen zijn. Hierdoor krijgt de buitenschoolse opvang te maken met kinderen die tijdelijk even lastig of onhandelbaar zijn en kinderen die lijden onder mishandeling of huiselijke omstandigheden. En er komen kinderen in de groep die duidelijk een achterstand hebben op hun leeftijdsgenoten en kinderen die onvoorspelbaar zijn in hun gedrag of reactie. Al deze kinderen mogen en horen op de buitenschoolse opvang.

Ieder kind gedraagt zich af en toe lastig. Dat kan komen omdat hij zich niet lekker voelt, omdat hij zich verveelt, omdat er thuis spanningen zijn, omdat het op school niet goed gaat of omdat hij volgende week jarig is. Dit soort lastig gedrag is tijdelijk en heeft een duidelijke oorzaak in de directe leefsituatie of omgeving van het kind. Een gesprekje of een extra aai over de bol lost al veel op.

Er zijn ook kinderen die thuis volgens heel andere normen leven dan in de buitenschoolse opvang gebruikelijk zijn. Zij begrijpen daarom niet dat anderen hun gedrag zo lastig vinden. Zij hebben bijvoorbeeld geleerd dat je in de vrije tijd gewoon mag doen wat je wilt: de oudste of de sterkste is de baas bijvoorbeeld of “wie het eerst komt het eerst maalt”. En die ideeën kloppen niet met de afspraken in de groep. Met veel geduld en uitleg kunnen deze kinderen leren hoe zij zich in de groep moeten gedragen. Andere kinderen en volwassenen zullen hier rekening mee houden, hoewel dat aanpassen ook als lastig kan worden ervaren.

Soms is een ziekte, beschadiging of genetische aanleg de oorzaak van het lastige gedrag. Die oorzaak is lang niet altijd zichtbaar of duidelijk. Het gevolg is dat de ontwikkeling van deze kinderen verstoord is. Dit gebeurt bij kinderen die een lange tijd zijn mishandeld of verwaarloosd. En dit gebeurt bij kinderen die een erfelijke aanleg hebben voor een bepaalde persoonlijkheidsstoornis, die een hersenziekte hebben of die al met een achterstand starten door bijvoorbeeld een vroeggeboorte of zuurstoftekort tijdens de bevalling. Aan deze kinderen is meestal aan de buitenkant niets te zien. Pas als in de directe omgang merkt de pedagogisch medewerker dat dit kind ‘anders dan de anderen’ is. Het kind reageert op een andere manier dan de omgeving verwacht; ze lijken informatie niet op te nemen of anders te begrijpen dan wordt bedoeld. Ze begrijpen vaak ook niet wat andere mensen van hen verwachten. Ze spelen liever alleen dan samen met andere kinderen. Omgaan met deze kinderen betekent dat de pedagogisch medewerkers het probleemgedrag goed moeten observeren en hun reactie daarop moeten aanpassen. Samen met de ouders, de leerkracht van school en het kind zelf, moet de buitenschoolse opvang op zoek naar de beste aanpak. Die aanpak moet in het belang van het kind zijn, maar mag niet ten koste gaan van de rest van de groep. De omgeving moet zich zo goed mogelijk en voor zover haalbaar aanpassen aan de mogelijkheden van het kind.

5. Relaties in de groep

Mohamed (6) is vandaag nieuw in de groep. Hij loopt aan de hand van pedagogisch medewerker Hans mee uit school naar de groepsruimte. Hans laat hem zien waar zijn haakje aan de kapstok is en zijn kastje voor zijn spullen. Ook de wc en zijn eigen groepsruimte laat Hans zien. Na het theedrinken, roept hij Rachid (8) en Menno (6) bij zich. “Dit is Mohamed, hij zit ook op jullie school. Willen jullie hem vandaag alles laten zien: het speelgoed, en de gymzaal en de computer.” Mogen we ook buiten laten zien?” vraagt Rachid. “Ja, goed idee jongen. En laat Mohamed vandaag maar naast jullie zitten bij het kleien, dan kun je uitleggen hoe het hier gaat. Om 16.00 uur ga ik met jullie de kleipoppen afmaken, dat vindt Mohamed vast ook wel leuk. Het is in deze ruimte. Ik zie jullie straks”.

De twee jongens nemen Mohamed bij de hand. "Kom mee, wij hebben hier een hele leuke fietskar. Moet je kijken..."

Een kind dat nieuw is op buitenschoolse opvang, kent soms al iemand uit de buurt of van school, maar net zo vaak kennen de kinderen elkaar niet. Een nieuw kind moet in een bestaande groep dan ook zijn weg vinden en dat valt niet altijd mee. Op zo'n moment kan hij de steun van de pedagogisch medewerkers goed gebruiken. Hoe heten de kinderen? Met wie kan ik vrienden worden? Voor wie moet ik oppassen?

Kinderen zullen er eerst naar streven om bij de groep te horen. Afhankelijk van hun sociale competenties lukt dat in meer of mindere mate. Daarna zullen ze invloed willen uitoefenen en ook op zoek gaan naar vrienden. In een positieve groep zullen ook de kinderen ervoor zorgen dat een nieuw kind zich thuis gaat voelen.

In de buitenschoolse opvang kan sprake zijn van allerlei typen groepen, met meer of minder variatie in leeftijden van de kinderen, met meer of minder kinderen, vaste of minder vaste samenstelling en begeleiding. We spreken in dit hoofdstuk voor het gemak over 'de groep' om toch een aantal belangrijke processen die zich in groepen (kunnen) afspelen de revue te kunnen laten passeren. Overigens maken kinderen voortdurend deel uit van allerlei soorten 'samenlevingseenheden', groepen dus: gezin, familie, buurt, culturele groep, club enzovoort. In al die situaties oefent het dus om deel te nemen in zo'n groep. Wat dat betreft is de groep op de buitenschoolse opvang niet uniek.

De groep als leeromgeving

De buitenschoolse opvang is een fantastische proeftuin voor de sociale ontwikkeling van kinderen. Ze leren op een natuurlijke wijze omgaan met elkaar in de vrije tijd. Het is een 'leervak' zonder boek of opdrachten. En de 'leeromgeving' zijn alle andere kinderen in de groep. Ze oefenen met verschillende groepsrollen, verantwoordelijkheid nemen en het incasseren van verlies.

Groepen bieden kinderen, als het goed is, veiligheid en een gevoel van 'erbij te horen'. Groepen kunnen een positief en veilig klimaat scheppen om samen dingen te doen en elkaar te ondersteunen en stimuleren. In een goed functionerende groep heeft ieder een eigen plek.

Groepen bieden bovendien een kans om andere kinderen, kinderen van andere culturen en met verschillende achtergronden te ontmoeten en leren kennen. De buitenschoolse opvang biedt zo een rijke sociale omgeving. De groep is daardoor een natuurlijke plaats waar kinderen hun sociale en communicatieve vaardigheden kunnen oefenen en vergroten. Hoe vraag je of je mee mag doen met spelen, hoe kom je voor jezelf op en hoe sluit je een compromis. En wat geeft het voor gevoel als je een ander kind helpt? Al die ervaringen helpen het kind om zijn sociale competenties te ontwikkelen.

De groep is een belangrijke ondersteuning voor de identiteitsvorming. Het kind kan zichzelf vergelijken met anderen in de groep. Door dergelijke vergelijkingen kun je je eigen gedrag bepalen of veranderen. Je wilt hetzelfde zijn of juist niet hetzelfde zijn: 'Ik wil net zo goed dansen als Tim', 'Ik wil ook lang haar', of 'Ik ben even sterk als Maria'. Dergelijke vergelijkingen bieden een steun voor zelfbewustzijn en zelfwaardering. Je ontdekt wie je bent en wie je wilt zijn. In een groep krijgt een kind feedback van leeftijdgenoten. Er wordt bijvoorbeeld gelachen om je grap of je wordt juist uitgelachen. De meisjes uit je groep vinden iemands kleren mooi of juist niet. De jongens vinden weer heel andere kleding mooi dan de meisjes. Ook door het vergelijken van kinderen met elkaar leer je hoe de sociale wereld in elkaar steekt. Kortom, je hebt de ander nodig om jezelf te leren kennen en te ontwikkelen. De buitenschoolse opvang biedt daarvoor een uitstekende gelegenheid, juist omdat het gaat om vrije tijd. Dat biedt weer een heel andere context dan de groepen op school. In een schoolklas zijn de groepen meestal vaster van samenstelling, komen de activiteiten voort uit een leerplan, en hebben kinderen minder keuze in met wie zij willen samenwerken. In de bso-groep zijn er weer heel andere rollen voor kinderen te verdelen dan in de klas.

Voordelen van groepen:

- veiligheid en erbij horen
- ontmoeting en diversiteit
- oefenplaats sociale relaties
- identiteitsvorming via vergelijking

Om het groepsproces goed te kunnen begeleiden is het belangrijk om zicht te hebben op groepsprocessen en de rol die de individuele kinderen in de groep hebben. In dit hoofdstuk komt de groep in al zijn verscheidenheid aan de orde. Eerst de gehele groep, kijkend naar positieve en negatieve groepsprocessen. Daarna komen de niveaus in de groep: subgroepjes, duo's of 'koppeltjes' en het individuele kind. Ook de verschillen tussen jongens en meisjes in de groep, relatiestijlen en onderlinge rolverdeling komt in dit hoofdstuk ter sprake.

Positieve en negatieve groepen

Groepen kunnen verschillen in samenhang en sfeer. Er zijn positieve groepen, negatieve groepen en neutrale of los zand groepen. Kinderen en pedagogisch medewerkers voelen zich prettiger in positieve groepen, maar niet elke groep wordt vanzelf een positieve groep. In elk van die groepen – dus ook in groepen met een negatieve sfeer - hebben kinderen drie basisbehoeften: bij de groep horen, invloed hebben in de groep en persoonlijke contacten hebben binnen in de groep.

Basisbehoeften van kinderen in groepen:

- erbij horen
- invloed uitoefenen
- persoonlijke relaties leggen

Bron: Begeleiden van de groep, Gielis (1996)

Er zijn drie types groepen te onderscheiden:

- De positieve groep
- De negatieve groep
- De neutrale groep

- De positieve groep

Een positieve groep is hecht. Er zijn veel positieve relaties tussen de kinderen, en er worden door de kinderen veel en gemakkelijk initiatieven genomen. Er zijn veel verschillende rollen in de groep: de leiders, de kinderen met ideeën, kinderen die oog hebben voor het welzijn van anderen, de grapjassen en de meedoeners.

Volwassenen worden in de groep betrokken en worden te hulp geroepen als een kind gevallen is of ruzie heeft. De kinderen zijn over het algemeen vriendelijk voor elkaar, letten op elkaar en laten iemand meespelen. De acceptatiegraad in een positieve groep is hoog: afwijkende meningen of gedragingen worden geaccepteerd. Conflicten komen voor, maar de wil om eruit te komen, is aanwezig. Als ze zijn opgelost, is het over. Humor en grapjes zijn een belangrijk kenmerk van een

positieve groep. Een positieve groep biedt ook ruimte voor de kinderen die zich af en toe willen onttrekken aan het groepsgebeuren en even op zichzelf willen zijn.

Een positieve groep biedt de kinderen veel mogelijkheden tot het leren van positief sociaal gedrag. De pedagogisch medewerkers hebben goede mogelijkheden om een groep tot een positieve groep te maken, mits zij vanaf het begin hierin sturen. Hoe de pedagogisch medewerker tot een positieve groeps sfeer kan komen, is te lezen in hoofdstuk 10 *Communicatie en interactie* (deel III). Een pedagogisch medewerker kan zien en aanvoelen of een groep een positieve sfeer heeft.

Observatielijst Groepsfunctioneren

Sfeer

- Er heerst een ontspannen, vrolijke, gezellige sfeer (niet onrustig, niet onnatuurlijk stil).
- Er wordt vriendelijk gepraat; er zijn kinderen die in zichzelf praten of zingen tijdens het spel
- De kinderen hebben plezier (er wordt hardop gelachen, gedanst, gesprongen; huilen, gillen, protesteren en ruzie maken komen niet of nauwelijks voor)
- De kinderen hebben een ontspannen en tevreden gezichtsuitdrukking.
- De leidster heeft een rustig gevoel in de groep.

Eens met deze uitspraken? Ja! ; Ja ; Ja/Nee ; Nee ; Nee!

Bron: Meij en Schreuder (2007) Welkom in de groep.

- De negatieve groep.

Een negatieve groep kan voor kinderen ook een omgeving zijn die spanningen en conflicten oplevert, een groep waar sommigen met tegenzin naar toe gaan. In een negatieve groeps sfeer heeft een aantal kinderen vaak conflicten met elkaar die nooit opgelost worden. In deze groepen sluimert eigenlijk altijd een conflict. Het conflict kan gepaard gaan met schelden, soms wordt ook geschopt of geslagen. Stillere vormen van negatief groeps gedrag zijn ook mogelijk, namelijk als kinderen elkaar negeren of uitsluiten. In een negatieve groeps sfeer lopen vaak enkele kinderen rond die niet mee mogen doen of uitgelachen worden door de rest.

In de basisschoolleeftijd wordt veel gepest, méér dan we zouden denken. Een schatting is dat 10 tot 15% van de kinderen relatief vaak wordt gepest op de basisschool. Zij vertellen dat lang niet altijd aan volwassenen. Een negatieve groep kenmerkt zich verder door “het recht van de sterkste” en “ieder voor zich”. Er is een openlijke of stille strijd om de macht gaande en veel kinderen conformeren zich aan de wensen van de leiders, bang om anders buitengesloten of gepest te worden. De rollen in de groep zijn minder gedifferentieerd dan in een positieve groep: er zijn vooral leiders, volgers en enkele buitengesloten kinderen. Vaak zonderen zich kleine subgroepjes af die samen proberen hun eigen veiligheid te creëren.

Het is niet gemakkelijk voor de pedagogisch medewerkers om een negatieve groeps sfeer om te buigen naar een positieve sfeer, zeker niet wanneer aan de basisvoorwaarden wel wordt voldaan: iedereen heeft het gevoel dat hij erbij hoort, invloed heeft, en persoonlijke contacten binnen de groep. ‘Voorkomen is beter dan genezen’ is een uitspraak die speciaal op negatieve groeps processen van toepassing is. In hoofdstuk 3 is hierover meer te lezen.

- De neutrale groep

Een andere variant is een groep zonder echte contacten, de groep is als 'los zand'. De sfeer is noch positief, noch negatief. Hier spelen kinderen weinig met elkaar of alleen kort. De contacten wisselen en zijn oppervlakkig. In de buitenschoolse opvang komt dit vaak voor omdat de kinderen per dag wisselen en er zoveel verschillende leeftijden in één groep zitten. Afhankelijk van aan- of afwezigheid van enkele sfeerbepalende kinderen (gezagsdragers of machthebbers) kan de groepssfeer op dinsdag heel anders zijn dan op donderdag.

De pedagogisch medewerker heeft mogelijkheden om een 'los zand'-groep te veranderen in een positieve groep, zelfs al komen de kinderen niet zo vaak.

Subgroepen

Veel centra voor buitenschoolse opvang werken met stamgroepen, dat wil zeggen dat er een vaste groep is van meestal ongeveer twintig kinderen. Zo'n groep vormt een geheel, bijvoorbeeld bij het eten, bij groepsspellen, feesten en kindervergaderingen. Soms wordt een stamgroep samengevoegd met een andere stamgroep, soms wordt de groep opgedeeld in subgroepen verdeeld. Een groepsindeling kan op verschillende manieren gemaakt worden, bijvoorbeeld door rekening te houden met:

- leeftijd
- vriendschappen
- kinderen van dezelfde school of uit dezelfde klas
- jongens en meisjes
- gemeenschappelijke interesses

Voor al deze criteria geldt bovendien dat er de keuze is om kinderen bij elkaar te zetten op grond van hun overeenkomsten, bijvoorbeeld in leeftijd, interesse, etcetera. Of juist om hen te mengen. Al deze niveaus zijn van belang in de groep. Er wordt ook veelvuldig gespeeld in zelfgekozen subgroepen, bijvoorbeeld groepjes van drie à vijf kinderen. Je ziet dat de kinderen met gemeenschappelijke spelinteresses elkaar opzoeken.

Jongens en meisjes

Heel opvallend is dat kinderen vaak spelen met kinderen van de eigen leeftijd en met iemand van dezelfde sekse. Onderzoek heeft laten zien dat kinderen in de basisschoolperiode zelfs tot wel 10 keer zo veel spelen met iemand van de eigen sekse dan met iemand van de andere sekse als zij zelf mogen kiezen. Als de kinderen zelf mogen kiezen, dan speelt men overwegend (60% van de gevallen) met kinderen van de eigen sekse. Alleen heel soms (10%) speelt één jongen met meisjes of, andersom, een meisje met alleen maar jongens. Gemengde groepen met meerdere jongens en meisjes die samen spelen, komen wat vaker voor (30% van de gevallen). In de basisschoolleeftijd trekken kinderen bovendien steeds meer op met kinderen van de eigen sekse.

Jongens- en meisjesgroepen verschillen van elkaar. Jongens spelen al vanaf de kleuterleeftijd vaker in grotere groepen. De groepen zijn gericht op samen spelen, fysiek spel en onderlinge strijd. De jongens zoeken bij hun spel, dat vaak een groot deel van de ruimte in beslag neemt, de ruimte en zijn wat verder weg van de volwassen begeleiders. De meisjes vormen veelal kleinere groepjes en trekken vaker op in twee- of drietalen. Deze kleinere groepjes zijn gericht op samenwerken, praten en uitwisseling van ervaringen. Voor zowel jongens als meisjes geldt bovendien dat men elkaars gedrag versterkt.

Enkele kanttekeningen bij de indeling in jongens- en meisjesgroepen:

- de samenstelling en dynamiek van de groep in informele, zelfgekozen groepen is heel anders dan in formele groepen, zoals de groep in de buitenschoolse opvang of de klas. In de formele groep spelen volwassenen een grote rol. Ten tweede, kinderen kunnen zich heel anders gedragen in de ene of de andere situatie. Bijvoorbeeld: in de ene situatie gedraagt een meisje zich zeer 'meisjesachtig', in een andere situatie helemaal niet. Sekserollen zijn dus gebonden aan een specifieke situatie.

- de opvattingen over wat jongens- en meisjesrollen zijn veranderen. Feit is echter dat het jongens/meisjes-patroon, dat hier kort en stereotiep wordt beschreven, telkens weer wordt gevonden: in verschillende onderzoeken, in verschillende culturen (en zelfs bij andere zoogdieren). Er is als het ware een jongenswereld, waar jongens veel leren van jongens, en er is een meisjeswereld, waar meisjes veel leren van meisjes. Elke wereld is anders en kent eigen 'spelregels'.

Hoe moet de buitenschoolse opvang omgaan met deze 'jongenswereld' en 'meisjeswereld'? Moet de pedagogisch medewerker gemengd spelen wel of niet bevorderen? Een standpunt is dat we het verschil tussen jongens en meisjes moeten respecteren omdat je anders niet aansluit bij de natuurlijke behoefte en de belevingswereld van kinderen. Een ander standpunt is dat de buitenschoolse opvang gemengd spelen actief moet bevorderen om zo de sociale ontwikkeling te stimuleren. Zo leren alle kinderen om te gaan met jongens en met meisjes. Een combinatie van deze standpunten is ook mogelijk. Gemengde groepen zijn de norm bij groepsrituelen en gezamenlijke groepsmomenten (kindervergadering, verjaardag vieren, de start). Maar kinderen kunnen eigen keuzes maken op andere momenten van de dag.

Een buitenschoolse opvang gaat niet stereotiep om met sekserollen. Onderdelen van het programma worden niet beschreven als 'voor jongens' of 'voor meisjes'. Een ruimte in de buitenschoolse opvang wordt niet beschreven als 'meisjeskamer' maar als 'verkleedkamer', en niet als 'jongenshoek' maar als 'sporthoek'. Zo wordt voorkomen dat de buitenschoolse opvang een norm oplegt aan de kinderen die hen daardoor onvoldoende vrijheid laat om zelf te ontdekken wie zij zijn.

Vrienden en vriendinnen

Weer een ander niveau in de groep zijn de vaste vriend(inn)en. Vriendenkoppels zijn tweetallen die elkaar altijd weer vinden in de grote groep. Het hebben van een eigen vriend of vriendin is heel belangrijk voor kinderen op de buitenschoolse opvang. Vanaf de leeftijd van ongeveer 6 jaar vormen zich steeds meer van dit soort vaste vriendschappen.

Kinderen blijken vaak voor elkaar te kiezen op basis van gelijkheid. Ze zijn ongeveer even oud, hebben dezelfde sekse en in hun gedrag lijken ze wel een beetje op elkaar. Vooral dezelfde interesses dragen bij aan vriendschapsvorming. Kinderen kiezen vaak voor elkaar op basis van hun voorkeuren voor dat moment. Ook broertjes en zusjes vormen vaak een koppeltje in de groep.

Tweetallen hebben – net als de groep – een eigen dynamiek: ze versterken elkaar. Dat is positief als het gaat om vrienden die elkaars positieve eigenschappen in elkaar versterken. Maar ook negatieve eigenschappen kunnen elkaar versterken, zoals bij twee agressieve kinderen. Soms is er een teruggetrokken kind in de groep dat nog wel één vriend heeft. Een vriend hebben is goed voor iemands sociaal-emotionele ontwikkeling, het is een beschermende factor. Tegelijkertijd versterkt het de teruggetrokken positie van het kind, omdat het niet met anderen speelt.

Relatiestijlen en rollen

Al vanaf de kleuterleeftijd hebben kinderen een eigen vriendschaps- en relatiestijl, die nog duidelijker wordt in de basisschoolleeftijd. Sommige kinderen stappen vrij op anderen af en zijn betrokken op anderen. Meestal liggen ze goed in de groep en hebben ook meerdere vrienden. Anderen zijn bang of verlegen voor anderen en daardoor passief of zelfs vermijdend.

En sommige kinderen worden actief vermeden door andere kinderen, doordat zij druk, impulsief of agressief zijn: de sociaal onhandige kinderen. In de relationele sfeer kun je drie soorten kinderen onderscheiden:

- Pro-sociale kinderen. Dit zijn kinderen die sociaal en communicatief vaardig zijn, makkelijk vrienden maken en veel positieve relaties in de groep hebben.

- ‘Sociaal onhandige’ kinderen. Zij willen contact en zijn sociaal actief, maar zijn sociaal en communicatief minder vaardig wat vaker tot botsingen en negatieve ervaringen leidt. Deze kinderen maken moeilijk vrienden.
- Teruggetrokken kinderen. Deze kinderen hebben weinig relaties met andere kinderen, ze vallen een beetje buiten de groep. Deze groep is weer in twee groepen onder te verdelen. Er zijn sociaal ongeïnteresseerde kinderen die weinig relaties hebben en hier ook weinig behoefte aan lijken te hebben, maar daarnaast zijn er kinderen die hier wel behoefte aan hebben.

Elke groep heeft deelnemers met verschillende rollen in het groepsproces.

Allereerst is er een kleine groep kinderen met gezag (‘gezagsdragers’ genoemd in de wetenschappelijke literatuur). Deze kinderen zijn vaak populair, dat wil zeggen ze hebben aantrekkingskracht door hun uiterlijk, hun ideeën, hun initiatieven en hun enthousiasme. Kinderen kunnen ook gezag hebben omdat de rest van de groep eigenlijk bang voor ze is. Zij zijn de baas van de groep en worden ook wel de ‘machthebbers’ genoemd. Dit zijn de kinderen die lichamelijk sterk zijn en hun wil kunnen doordrijven.

In ieder groep zijn er wel één of meer kinderen die niet populair zijn. Dit zijn vaak de teruggetrokken stille kinderen of de sociaal of motorisch onhandige kinderen en soms de kinderen met een afwijkend uiterlijk. Soms worden ze met rust gelaten door de rest van de groep, maar ook vervullen ze vaak de rol van slachtoffer of zondebok. En er is een grote middengroep die prettig meedoet en niet zo opvalt. Juist deze middengroep vormt het cement van de hele groep.

Een rollenpatroon in de groep verandert niet snel en wordt versterkt als de groep groter wordt: wie al populair was, krijgt er dan nog waardering van de nieuwe kinderen bij en wie minder populair was blijft dat. Als de groep groter wordt, dan worden de contrasten groter. Anders is het wanneer een gezagdrager of machthebber wegvalt. Op dat moment verdelen de rollen zich opnieuw. Populair zijn is overigens niet hetzelfde als vriendschappen hebben. Populariteit betekent dat een kind gewaardeerd wordt door veel kinderen uit de groep (dit is dus op groepsniveau), vriendschappen worden gesloten tussen twee kinderen.

Invloed van de groep op sociaal gedrag

Alle verschillende soorten relaties zijn van directe invloed op het emotionele klimaat in de groep. Voor hun sociale ontwikkeling leren kinderen verschillende dingen in de verschillende soorten relaties. Kinderen in positieve groepen hebben heel veel gelegenheid om prosociaal gedrag te leren. Ze leren hoe groepen werken, subgroepjes en vriendschappen. Ze doen ervaring op met verschillende rollen, zoals het initiatief nemen en leider zijn. En ze oefenen verschillende sociale vaardigheden, zoals op je beurt wachten, sorry zeggen en kijken of anderen het ook naar hun zin hebben. De groepsdynamiek van de buitenschoolse opvang vormt de leeromgeving voor de sociale ontwikkeling van de kinderen op de buitenschoolse opvang.

In contacten met anderen oefenen en vergroten de kinderen hun sociale en communicatieve vaardigheden. De groepsomgeving is een uitdagende omgeving, die best ingewikkeld kan zijn voor kinderen. In de groep hebben kinderen positieve ervaringen, zoals een vriend(in) hebben en samen dingen doen en delen, maar ook negatieve, zoals een afwijzing, verliezen, ruzie of conflict. De groep is daarmee voor een kind heel anders dan thuis waar alles overzichtelijk is met een kleine, vaste groep familieleden waarin hij een vaste positie heeft. Kinderen moeten in een groep als het ware leren om te ‘navigeren’.

Stabiliteit en samenstelling van de groep

Een belangrijk thema in de Nederlandse kinderopvang is de stabiliteit van de groep. Stabiliteit wordt ook wel aangeduid met ‘continuïteit’ of ‘vaste gezichten’. Het gaat erom dat schoolkinderen behoefte

hebben aan vertrouwde personen, niet alleen van pedagogisch medewerkers maar ook van andere kinderen.

Stabiliteit kunnen we betrekken op alle relaties in de groep:

- De stabiliteit van de groep (alle kinderen)
- De stabiliteit van subgroepjes (bijvoorbeeld: de oudste groep kinderen)
- De stabiliteit van vriendschapsrelaties

Een opvallend kenmerk van de Nederlandse buitenschoolse opvanggroepen zijn de wisselingen in de groepssamenstelling. Ziet het kind iedere dag een andere pedagogisch medewerker en andere kinderen in zijn groep? Hoeveel zijn er hetzelfde en zijn dat de kinderen met wie hij goed kan opschieten? Voor een kind zijn dit heel belangrijke zaken om rekening mee te houden. De afwezigheid van een vriend of vriendin op een bepaalde dag in de week kan voor het kind reden zijn om die dag niet meer te willen komen. Stabiliteit geeft aan in welke mate kinderen elkaar in de groep tegenkomen.

Ook vaste groepjes en vaste koppeltjes zijn een belangrijk aandachtspunt. Voor het welbevinden van het kind is het belangrijk om minimaal één, maar liefst meer vaste vriend(inn)en aan te treffen op de buitenschoolse opvang. Dit hoeven niet perse elke dag dezelfde vriend(inn)en te zijn. Het gaat om de aanwezigheid van kinderen met wie hij of zij graag speelt, leeftijdgenootjes en kinderen van dezelfde sekse. Een groep met veel kinderen van 6 tot 8 jaar en één kind van 11 jaar is bijvoorbeeld ongelukkig samengesteld qua leeftijdsverdeling. Een groep waarin 6 meisjes van 8-10 jaar en maar één jongen van dezelfde leeftijd zit, is evenmin aan te bevelen.

Belang van de groep voor kinderen met probleemgedrag

In de meeste gevallen wordt probleemgedrag bij kinderen pas ontdekt of geïndiceerd als het kind op school zit. In een leersituatie, waarin een kind zich moet concentreren, waar het moet stilzitten, luisteren en zelf moeten werken, gaat de omgeving merken dat dit kind 'anders dan de anderen' is. Kinderen met probleemgedrag zijn de opvallende personen in een groep, zij zijn steeds de uitzondering. Door slecht ontwikkelde of gebrekkige sociale vaardigheden, begrijpen deze kinderen niet hoe de spelregels zijn van 'omgaan met elkaar'. Zo'n kind kijkt liever naar andere kinderen dan samen met hen iets te gaan doen. Hij weet niet hoe hij vriendjes moet maken en hoe hij met hen om moet gaan. Ze worden vaak gepest of denken dat ze gepest worden. Daardoor gaan ze zich terugtrekken of ontwikkelen juist verstorend gedrag om andere kinderen af te schrikken. Veel kinderen met probleemgedrag ontwikkelen op die manier een negatief zelfbeeld.

Kinderen met probleemgedrag lopen een extra risico op negatieve sociale ervaringen als zij op een buitenschoolse opvang komen waar geen aandacht is voor hun speciale gedrag. Dat is een risico voor een verdere ontwikkeling van hun competenties. Tegelijkertijd kan de opvang ook een belangrijke beschermende factor zijn. Als de opvang van goede kwaliteit is en groepsleiding op een passende manier inspeelt op die 'anders dan andere' behoeften van het kind, is het juist een grote hulp voor het kind om te leren zich staande te houden en om zijn capaciteiten verder te ontwikkelen.

Voor een kind met probleemgedrag is de buitenschoolse opvang een plaats waar hij niet aan allerlei eisen hoeft te voldoen en waar hij kan opgaan in een groep. Dat is vaak een hele verademing. Hier wordt hij even niet belast door zijn persoonlijke situatie. Hij mag zijn wie hij is, hij mag doen wat hij wil. Goede opvang biedt deze kinderen dus een extra kans. Het voorkomt dat ze niet verder wegzakken in zichzelf of andere kinderen nog meer gaan vermijden. Ze leren in de vrije tijdsfeer van de buitenschoolse opvang op hun eigen manier om contact te maken en te houden met anderen. Ze kunnen oefenen met sociale omgangsregels en met vriendschappen maken en onderhouden. En ze krijgen op de juiste momenten wel de juiste aanmoediging en steun. Op de meeste centra voor

buitenschoolse opvang is het hoogst haalbare doel voor kinderen met probleemgedrag, dat ze er bij horen en deel van het geheel zijn. Er is respect voor hun anders-zijn en de anderen houden daar rekening mee.

Rol van de pedagogisch medewerker in het groepsproces

Een pedagogisch medewerker kan de groepsdynamiek niet helemaal in zijn of haar eentje 'maken', maar kan deze wel degelijk positief beïnvloeden. De pedagogisch medewerker zet de toon door aandacht te hebben voor het groepsklimaat, de veiligheid binnen de groep en door een nadruk te leggen op samenwerking. Als er conflicten zijn, dan kunnen deze met de groep worden besproken en ook opgelost. Ook duidelijke regels die met de groep worden besproken, dragen bij aan een positieve groeps sfeer. De pedagogisch medewerker is bovendien belangrijk, omdat hij of zij er ook voor zorgt dat deze regels ook worden gehandhaafd. Bij negatief gedrag kan de pedagogisch medewerker ingrijpen. Maar als pedagogisch medewerker kun je ook iets zeggen bij positief gedrag, bijvoorbeeld door een compliment te geven.

Duidelijke regels en een programma dat ruimte biedt om met eigen groepjes aan slag te gaan dragen eveneens bij aan een positief verloop. Bij een gevarieerd programma met verschillende parallele activiteiten deelt de groep zich vanzelf zelf op in kleinere groepjes die meer mogelijkheden bieden om verschillende activiteiten uit te voeren, maar ook om in een kleiner groepsverband op een andere manier met elkaar om te gaan.

In de interacties met de groep of met kleinere groepjes kan de pedagogisch medewerker kinderen veilige ervaringen laten opdoen in de groep. Bij een bepaalde activiteit kunnen rollen worden verdeeld, gericht op onderlinge samenwerking. De rollen kunnen wisselen, op dezelfde middag ('Nu is Sacha, want die is nog niet geweest') maar ook in een langere periode ('Vandaag mag Benthe voor iedereen de spullen pakken'). De pedagogisch medewerker kan de kinderen ook stimuleren om de leiding te krijgen bij een bepaalde taak zodat ze ook dit kunnen oefenen.

Een goede pedagogisch medewerker wisselt vaak in de wijze van communiceren. Soms richt de pedagogisch medewerker zich tot de gehele groep, soms tot één kind. Soms praat de pedagogisch medewerker tegen een groep of kind (bijvoorbeeld als je instructies geeft), soms praat de pedagogisch medewerker met de groep of een kind, waarbij de kinderen meer ruimte krijgen hun zegje te doen. Ook dit wisselen van de manier waarop je communiceert draagt bij aan een prettig klimaat op de buitenschoolse opvang.

Ook moet de pedagogisch medewerker oog hebben voor de stillere en meer teruggetrokken kinderen: valt er iemand buiten de boot? Overigens, een kind dat zich tijdelijk terugtrekt is niet direct reden tot zorg. Een kind dat zich gedurende een langere periode terugtrekt uit de groep, vraagt wel aandacht. Tenslotte is de pedagogisch medewerker in zijn of haar relaties op de buitenschoolse opvang ook een rolmodel voor de groep. Een andere invloed heeft de pedagogisch medewerker door de samenstelling van groepen. Zo is het belangrijk om de leeftijdsverschillen niet te groot te laten zijn en te letten op de interacties tussen oudere en jongere kinderen.

6. Samenwerken met ouders

Marleen (8) voelt zich niet prettig in de groep. Zij komt niet tot spelen. Vaak hangt ze een beetje op de bank met een stripverhaal totdat haar moeder haar komt halen. "Ik wil niet met de kinderen spelen" zegt ze. De pedagogisch medewerker probeert er achter te komen wat Marleen dwars zit en

stimuleert haar om actiever te zijn. Ze moet bijvoorbeeld mee naar buiten, maar ook daar staat ze meestal in haar eentje. De pedagogisch medewerker heeft Marleens moeder al een paar keer gevraagd hoe ze voor Marleen het leuker kan maken op de buitenschoolse opvang. Volgens haar moeder is Marleen gewoon altijd zo rustig en op zichzelf. Zo is ze thuis ook. De pedagogisch medewerker maakt zich ongerust. Ziet Marleens moeder niet dat haar dochter moeite heeft met contacten?

Verschillende ouders en opvoedingsstijlen

Ouders hebben over het algemeen geen of een beperkte keuze als het gaat om de buitenschoolse opvang van hun kind. Vanwege hun werk of studie maken zij gebruik van de buitenschoolse opvang en meestal is dat dan gewoon die buitenschoolse opvang die verbonden is aan de school van hun kind. Dat brengt met zich mee dat de pedagogisch medewerkers te maken hebben met ouders die lang niet altijd bewust hebben gekozen voor juist deze locatie voor buitenschoolse opvang en de daarbij behorende pedagogische visie. Wanneer ouders en pedagogisch medewerkers een verschillende sociale, culturele en/of etnische achtergrond hebben, kan ook dat leiden tot verschillen in opvoedingsstijlen en -doelen.

Toch is het in het belang van de kinderen dat er een goede band is tussen de ouders en het kindercentrum dat de buitenschoolse opvang aanbiedt. Elke buitenschoolse opvang heeft dan ook in het pedagogisch plan wel een hoofdstuk staan over samenwerken met ouders. Maar waarom is dat nu precies zo nodig?

Begrip, respect en vertrouwen

Ouders en pedagogisch medewerkers zijn in feite partners in de opvoeding van een kind, samen met de leerkrachten op school (en natuurlijk vele anderen zoals grootouders, burens enzovoort). Het voornaamste doel van een goede samenwerking tussen die verschillende opvoeders is dat een goed contact bijdraagt tot wederzijds begrip, respect en vertrouwen, zodat er een verbinding ontstaat tussen de opvoeding thuis en op de buitenschoolse opvang.

Ouders die het pedagogisch beleid van de buitenschoolse opvang kennen en die weten dat hun kind in goede handen is, stralen dat vertrouwen uit naar hun kinderen. Dat helpt kinderen om zich veilig te voelen. Wanneer kinderen merken dat hun ouders klagen over de kwaliteit van de opvang heeft dat een negatief effect op hun eigen gevoel van veiligheid en welbevinden.

Het geeft een kind bovendien zekerheid als gedragsregels thuis en op de opvang min of meer overeenkomen en gerespecteerd worden. Pedagogisch medewerkers die uit het contact met een ouder begrijpen wat de opvoedingsaanpak thuis is, kunnen daarmee rekening houden in hun benadering van het kind. Niet alles hoeft precies hetzelfde te gaan. Kinderen kunnen heus wel plaatsen dat er thuis iets andere regels (kunnen) gelden dan op een buitenschoolse opvang waar veel meer kinderen tegelijk aanwezig zijn. Maar als ouders en pedagogisch medewerkers op zo'n manier kunnen samenwerken dat bijvoorbeeld uitwisseling vanzelfsprekend is over heftige zaken die thuis, op school, of op de buitenschoolse opvang zijn voorgevallen, kunnen zij het gedrag van een kind beter begrijpen en er adequaat op reageren. Denk bijvoorbeeld aan: ruzie met een vriendje, baby geboren, poes aangereden, ouders gaan scheiden, een spannende speurtocht, een flinke val tijdens het skaten, een nieuw kind in de groep.

Oudercontacten en ouderinbreng

De buitenschoolse opvang heeft op verschillende manieren te maken met ouders.

- In de eerste plaats zijn dat de ouders als klant. De ouders betalen immers voor de opvang van hun kind op tijdens dat zij aan het werk zijn.
- Daarnaast zijn ouders en pedagogisch medewerkers partners in de opvoeding van het kind, zoals hierboven al is beschreven.

- Verder kan het voorkomen dat de buitenschoolse opvang ouders vraagt om af en toe een handje te helpen, bijvoorbeeld bij het organiseren van speciale activiteiten of als de ruimtes eens een goede opknappbeurt nodig hebben. In die situatie zijn ouders ‘dienstverleners’ of vrijwilligers.
- En tot slot zijn er ouders die meedenken over het beleid via hun deelname in de medezeggenschapsraad of ouderraad, of eventueel het bestuur van de buitenschoolse opvangorganisatie. Ouders als medebestuurders.

Welke ouderinbreng hoort bij welke vorm van oudercontact?

- Ouders als klant
 - visie en pedagogisch beleid
 - afspraken en contracten
 - kosten
- Ouders als partners in de opvoeding
 - uitwisseling/afstemming over individuele kinderen
 - signalering van eventuele problemen van het kind (of in de omgeving van het kind)
 - ondersteuning van de ouder bij de opvoeding
- Ouders als dienstverleners
 - hand- en spandiensten (zoals opknappen van ruimtes of speelgoed, meegaan met uitstapjes, organiseren van feesten)
- Ouders als medebestuurders
 - lid van medezeggenschapsraad/ouderraad
 - ouderparticipatie, meebeslissen

Ouders als klant

Op allerlei manieren wordt er informatie uitgewisseld tussen ouders en het kindercentrum. Aan de ene kant is er voor de buitenschoolse opvang de taak om ouders op de hoogte te houden. Aan de andere kant mag de buitenschoolse opvang van de ouders ook betrokkenheid en interesse verwachten. Dat gaat dan vooral om betrokkenheid bij het wel en wee van hun eigen kind, maar dat houdt ook in: betrokkenheid bij de plek waar en de mensen met wie het een deel van zijn (buitenschoolse) tijd doorbrengt.

De ouders als klant krijgen hun informatie bijvoorbeeld via het intakegesprek, en via de contracten die worden getekend. Vaak zullen zij dan een pedagogisch plan mee naar huis krijgen. Ook via een website of een regelmatig verschijnende nieuwsbrief van de bso-locatie kunnen ouders goed op de hoogte gehouden worden van de meer formele kanten van de opvang, zoals de pedagogische visie, en afspraken en regels die zijn vastgelegd, en natuurlijk ook over organisatorische zaken zoals vakantieroosters, uitstapjes en andere speciale activiteiten.

Ouders als partners in de opvoeding

Voor de ouders als partners in de opvoeding zijn de korte gesprekjes bij het ophalen heel geschikt. Op die momenten kan informeel even de belangrijkste informatie van die dag rond het kind worden uitgewisseld: “We zijn vanmiddag even naar de kinderboerderij gegaan omdat er geitjes zijn geboren. Eentje zagen we echt nog uit de buik van de moeder komen. Thomas (5) vond het leuk, maar ook wel een beetje eng.” Of: “Evelien krabbelt op haar hoofd, wilt u vanavond even kijken of ze misschien toch luizen heeft? Wij hebben niks gevonden, maar het is goed om het even in de gaten te houden. De juf vertelde in elk geval dat het in de klas weer erg heerst.” Voor ouders –zeker van jonge kinderen–

handig om te weten.

Ook omgekeerd geldt natuurlijk dat ouders de pedagogisch medewerkers dingen kunnen vertellen: “Leuk dat jullie gisteren zelf pizza hebben gemaakt. Esra raakte er niet over uitgepraat hoe lekker het wel was geworden.”

Voor wat uitgebreidere uitwisseling zijn er op veel locaties 10-minutengesprekken: hoe ontwikkelt een kind zich en hoe gedraagt het zich op de buitenschoolse opvang? Zijn er dingen die de pedagogisch medewerker opvallen, en waarover zij zich zorgen maakt, zoals: “Het lijkt erop dat het kind vaak niet luistert, maar hoort het alles eigenlijk wel goed?” Hoe kijkt de ouder daar tegenaan?

Ook themabijeenkomsten, over opvoedingsonderwerpen dragen bij aan de relatie tussen pedagogisch medewerkers en ouders en aan de afstemming in de manier waarop zij met het kind omgaan. Vroeger stonden gezinnen veel meer in contact met familie en burens. Tegenwoordig staan gezinnen er wat meer alleen voor. Het kan dan plezierig en steunend zijn om als ouders eens met elkaar, en met een professionele opvoeder die de pedagogisch medewerker toch is, samen te praten over belangrijke opvoedthema's: grenzen stellen, internet, puberteit enzovoort.

Ouders als dienstverleners

Wanneer ouders hand- en spandiensten verlenen biedt hen dat meteen een goede gelegenheid om de pedagogisch medewerkers wat beter te leren kennen. Ouders die meegaan met uitstapjes zien ook hoe de kinderen zich gedragen in de opvangsituatie en hoe het contact is tussen pedagogisch medewerkers en kinderen, en tussen de kinderen onderling. Ook zien zij wat er allemaal bij het werk komt kijken. Dat draagt, als het goed is, bij aan het onderlinge begrip.

Ouders als medebestuurders en -beslissers

Tot slot is het van belang ouders te betrekken bij beslissingen. Een medezeggenschapsraad/ouderraad is een wettelijke verplichting voor kindercentra. Daarnaast is ouderparticipatie, overleggen met ouders en hen laten meedenken en waar mogelijk meebeslissen over aspecten van het pedagogisch beleid, een goede manier om op één lijn te komen waar het gaat over de opvoeding van de kinderen. Ouders worden zo in de gelegenheid gesteld zich wat diepgaander te buigen over vragenstukken rond beleid- en visie van de buitenschoolse opvang. Dat houdt in dat zij ook inzicht krijgen in de achtergrond van beslissingen: waarom is er niet altijd opvang bij studiedagen van de school? Wat zijn afspraken over televisiekijken en computerspelletjes spelen die passen bij de opvoeding thuis, en op de buitenschoolse opvang etc.?

Ouderparticipatie draagt bij aan een goede uitwisseling over pedagogische standpunten, en aan het ontwikkelen van een gedeelde visie op opvoeding en een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor alle kinderen die de bso bezoeken.